

MARCEL VAN DER HEIJDEN

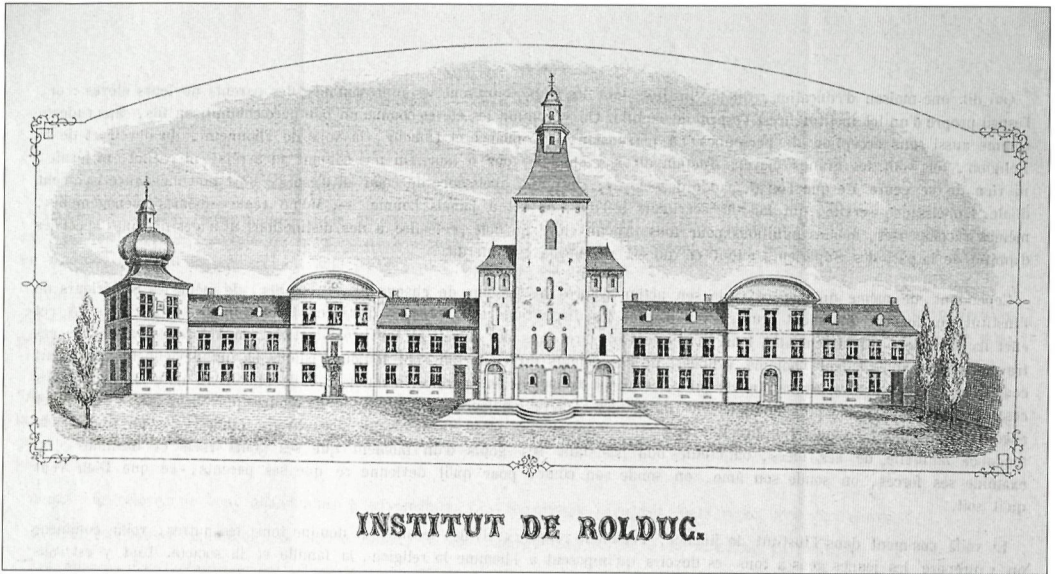
Van Langue Flamande tot Nederlands

*Over het vak Nederlands en de
Nederlandstalige cultuur op het
Tweede en Derde Rolduc (1831-1920)*

HET VELD VAN ONDERZOEK

In 1796 werd de abdij Kloosterrade-Rolduc (het Eerste Rolduc) door de Fransen opgeheven. In 1831 opende de bisschop van Luik mgr. C.R.A. van Bommel in de gebouwen van de voormalige abdij een klein-seminarie voor zijn bisdom: het Tweede Rolduc. Dit seminarie werd in 1843 verplaatst naar St.-Truiden. In hetzelfde jaar werd het Derde Rolduc geopend: een, in de woorden van zijn eerste directeur Henri Peters, 'katholiek instituut voor geheel Nederland en aangrenzende landen'. Het zou meer dan een eeuw lang, tot 1946, behoren tot de vooraanstaande katholieke kostscholen met instellingen voor voortgezet onderwijs.

In het voortgezet onderwijs hebben we allemaal Nederlands gehad, met meer of minder plezier. 'Nederlands' is een benaming die heel wat onderdelen kan overkoepelen: grammatica, stijl leer, opstellen maken, woordenschat, lezen, voordracht, literatuur, literatuurgeschiedenis.

Rolduc, westzijde.
Uit een negentiende-eeuws prospectus (RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 433).

In dit artikel wil ik enkele vragen over dit veelkoppige vak proberen te beantwoorden. Welke inhoud had het vak Nederlands op Rolduc? Hoe werden ze aan de leerlingen gepresenteerd? Bevatten andere vakken of activiteiten wellicht elementen die later verhuisd zijn naar het vak Nederlands? Of omgekeerd? Is er een typisch Rolducse aanpak te bespeuren?

Ik wil dit alles nagaan voor het Tweede Rolduc en voor het Derde Rolduc tot de tijd dat de HBS en het nieuwe gymnasium op Rolduc goed en wel vorm gekregen hebben. Deze nieuwe schooltypen beruften op de wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863, respectievelijk op de wet op het Hoger Onderwijs van 1876. De reden van deze gekozen eindterm is, dat deze wetten voor het eerst het vak Nederlands verplicht stelden, centrale eindexamenregelingen kenden, met omschreven vereisten voor de te examineren vakken, en meer toegespitste bevoegdheidseisen voor de leraren bevatten. Dit alles had een sterk uniformerende werking. Ook begonnen er van die tijd af steeds meer schoolboeken te verschijnen. Ook dat leidde uiteraard tot een zekere mate van uniformering. Rolduciens namen voor het eerst deel aan de nieuwe examens in respectievelijk 1874 en 1882.¹ Ons onderzoek zal zich richten op de voorlopers van de genoemde nieuwe schooltypen. Voor het gymnasium is dat wat ik de *humaniora* zal noemen, voor de HBS wat op Rolduc aanvankelijk de *Cours Spéciaux* heette en later het Institut, met name de Nederlandse tak daarvan: het Institut Hollandais (er was ook een Institut Allemand, voor Duitstalige leerlingen).² We willen de ontwikkeling volgen van het schoolvak Nederlands, op Rolduc, maar zoveel mogelijk gezien in een wijder kader. Voor literaire activiteiten buiten het onderwijs in de klas zullen we verder gaan in de tijd, omdat hierin later dan in de lessen een specifiek Rolducse cultuur te bespeuren zou kunnen zijn. De ook op Rolduc

gevestigde Normaalschool (1836-1892) blijft buiten beschouwing. De 'normalisten' volgden eerst drie jaar algemeen voortgezet onderwijs - Cours Spéciaux, Institut Hollandais, HBS - alvorens aan hun tweejarige beroepsopleiding tot onderwijzer te beginnen. Het programma voor Nederlands op de normaalschool lijkt nogal op dat van de humaniora en de Cours Spéciaux, zoals we dat verderop nog zullen zien.³ Ook de Handelsschool, loot aan de stam van de HBS en op Rolduc in 1896 geopend, blijft onbesproken.⁴

Het schoolarchief van Rolduc is een rijk archief, maar het voorhanden zijnde materiaal laat toch niet toe een min of meer volledig en samenhangend beeld te schetsen van wat ons hier bezighoudt. Het is in hoeveelheid en aard ook sterk wisselend over de jaren verdeeld, wat opzet en inhoud van dit artikel sterk heeft beïnvloed.

Het onderwijsbestel

Toen in 1831 mgr. C.R.A. van Bommel in Rolduc de poorten van zijn klein-seminarie opende, viel grosso modo de huidige provincie Limburg, ook Rolduc, de facto nog onder het gezag van de nieuwe Belgische regering in Brussel. Deze had de wetgeving die de vrijheid van de scholen beperkte, opzij geschoven, wat de katholieke instellingen weer meer speelruimte gaf. Het gevolg was, dat belangrijke modernisering die sinds 1792 in de zuidelijke Nederlanden waren ingevoerd - doorbreking van de hegemonie van de klassieken, invoering van nieuwe vakken - ongedaan werden gemaakt, althans als verplichting. Het gevolg was ook dat vooral katholieke scholen weer teruggrepen naar het oude humaniora-model van de Latijnse scholen en de jezuïetencolleges, dat internationaal verbreid was en bijna geheel beruiste op de studie van de klassieken. In tegenstelling tot de door koning Willem I vóór de Belgische afscheiding (1830) in het Zuiden in gang gezette vernederlandsing werd daar nu het Frans in de scholen steeds meer de voertaal.

In 1839 werd tussen Willem I en de Belgische regering de vrede getekend. Er kwam een Nederlandse provincie Limburg, waarin Rolduc lag. In het Noorden was de positie van de aloude Latijnse school onaangetast gebleven. Latijnse schrijvers werden er gelezen, en bestudeerd op hun inhoud: alles wat in het leven van belang was om te weten, afgezien van het geloof, was hierin immers vervat. Maar ook de vormaspecten kregen volop aandacht, omdat men van mening was dat daarin het summum lag van wat de beschaving literair bereikt had. Die vormaspecten, de gereedschappen van de dichter, de redenaar en de prozaschrijver, werden beschreven in de poetica en de retorica. In principe gold hetzelfde voor de Griekse schrijvers, al werd hier minder werk van gemaakt. Met enige overdrijving kan men alle andere vakken hulpvakken van de oude talen en hun literaturen noemen.

Dit studieprogramma had een internationale herkomst. De moedertaal was een insluipsel van later tijd, en hoorde niet tot de kern. Er werd enige - niet veel - plaats ingeruimd voor oude en nieuwe geschiedenis, mythologie, oude

en nieuwe aardrijkskunde en wiskunde. Jongens die niet voorbestemd waren voor een universitaire studie, konden naar een zogenaamde Franse school, een onvast schooltype, waar Frans en andere moderne talen, meestal ook Nederlands, en wiskunde en natuurwetenschappelijke vakken werden gegeven. Aan dit soort vakken werd steeds meer behoefte gevoeld, zodat ook de meeste Latijnse scholen ze in een zogenaamde Tweede Afdeling gingen aanbieden. Na 1845 was dit voorgeschreven, wilde men tenminste voor de school aanspraak maken op de titel 'gymnasium' in plaats van 'Latijnse school', waarmee deze laatste term de kwalificatie werd van een verouderd schooltype, zonder de 'moderne' vakken. Nederlands bleef echter nog steeds niet-verplicht, noch op het gymnasium, noch op de Franse school; op dit laatste schooltype was niets voorgeschreven. Er was één rijksinspecteur voor alle (openbare) gymnasia en Latijnse scholen, H. Wijnbeek. Deze drong wel aan op het invoeren van 'nieuwe' vakken, waaronder Nederlands. Toen hij echter, onder protest, op 78-jarige leeftijd uit zuinigheidsoverwegingen zijn ontslag kreeg, was het voorlopig uit met deze tak van de inspectie.

De Cours Spéciaux, later Institut Hollandais, door het Derde Rolduc opgericht omdat het ook jongens opnam die niet voor priester en ook niet aan de universiteit zouden studeren, zijn te beschouwen als zo'n Tweede Afdeling.

Wie van mening is, dat tot tegen het eind van de negentiende eeuw een gymnasiast een maatschappelijk weinig aangepaste opleiding genoot, heeft waarschijnlijk gelijk. Hier staat tegenover, dat het handjevol jongelui dat - via een toelatingsprocedure die over het algemeen weinig voorstelde - naar de universiteit ging, naar welke faculteit ook, daar eerst propedeuse moest doen, een restant van de middeleeuwse artes-faculteit, met examens in wiskunde en natuurwetenschappen. Naar analogie hiervan werden op Rolduc de filosofiestudenten in deze vakken geëxamineerd.⁵ Kennis van het Latijn kwam overigens aan de universiteit wel van pas, want in Nederland handhaafde men hier min of meer - niet in alle vakken - deze vroegere internationale geleerdentaal nog als voertaal.⁶

Aan deze langzamerhand onhoudbare kwakkeltoestanden kwam een einde met de doorvoering van de hierboven al genoemde wetten. Het vak Nederlands beëindigde in het middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs zijn ondergrondse bestaan.⁷

De neerlandistiek op de universiteit

Is het schoolvak Nederlands pas in de loop van de negentiende eeuw ontstaan, de basis ervan, de neerlandistiek op academisch niveau, is nauwelijks ouder. Dominee Matthijs Siegenbeek, de eerste hoogleraar, begon in 1797 in Leiden zijn onderwijs in de 'Nederduitsche welsprekendheid'. Deze discipline was vooral in het leven geroepen ten behoeve van toekomstige juristen en predikanten, die op de Latijnse school wel vertrouwd waren

geraakt met de welsprekendheid van Demosthenes, Cicero, Quintilianus e tutti quanti, maar die toch ook zeer gebaat zouden zijn met welsprekendheid van eigen bodem. Hiertoe begaf Siegenbeek zich ook in de Nederlandse literatuurgeschiedenis, om schrijvers te vinden die hij ten voorbeeld kon stellen. De vrucht hiervan was onder meer zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. De middeleeuwen hadden in zijn ogen geen werken te bieden, 'die, als voortbrengselen van vernuft en goeden smaak, eene bijzondere aanbeveling verdienen.' De zeventiende eeuw vooral leverde de grote voorbeelden: Hooft, Vondel, Coornhert en anderen.⁸ Bij zijn oordeel hechtte hij grote waarde aan taalzuiverheid (geen bastaardwoorden en -uitdrukkingen), vernuft (vindingrijkheid en afwisseling in de behandeling van de stof) en verbeeldingskracht. Siegenbeek stelde op verzoek van de regering ook spellingregels op, ingevoerd in 1805, de eerste officiële spellingregeling in Nederland. Na Siegenbeek werden spoedig ook aan de andere Nederlandse universiteiten hoogleraren aangesteld. Het begrip 'letterkunde' omvatte een breder scala van werken, bijvoorbeeld ook geschiedwerken, dan later gebruikelijk zou worden. Tot het midden der negentiende eeuw stond de academische neerlandistiek in het teken van de klassieke welsprekendheid, stijlleer en aanverwante nuttige disciplines. Pas toen begon de letterkundige geschiedenis meer cultuurhistorisch en esthetisch bestudeerd te worden. Ook de taalkunde ontworstelde zich aan de welsprekendheid. Het heeft geduurd tot de doorvoering van de wet op het Hoger Onderwijs van 1876 voordat men aan de universiteit kon afstuderen in het vak Nederlandse taal- en letterkunde.⁹

DE ONDERWIJSPROGRAMMA'S OP ROLDUC

Het Tweede Rolduc, 1831- 1843

Mgr. Van Bommel gaf in zijn 'Bevel-brief' van 26 augustus 1831¹⁰ een blauwdruk van het onderwijs op zijn datzelfde jaar nog te starten seminarie. 'De voornaamste zorg zal voor de vorming van het hart zijn', aldus Van Bommel. Na de humaniora volgt een tweejarige filosofie cursus. 'De humaniora hebben eenen lageren en eenen hogeren cursus. In den eersten leert men gezamenlijk de grieksche en latijnsche, de hoogduitsche en fransche talen. Deze laatste is de taal van het gesticht, alhoewel men van de syntaxis¹¹ af de jeugd ook zal gewennen, zich in het latijn uit te drukken. In den tweeden zal men de zuivre beginselen der letterkunde doen putten uit de beste schrijvers der oudheid en nieuwen tijd, zoo wel geweide (sic) en kerkelijke als heidensche en wereldlijke dichters en redenaren, die men zal leeren elkander tegenoverstellen, en bij vergelijking beoordeelen. Hierdoor zal men trachten eenen zuiveren smaak voor kanzelwelsprekendheid te vormen, terwijl men niet alléén van stel- en schoone schrijftrant, maar ook van uitspraak en voordracht veel werk zal maken.' Verder zal er natuurlijk degelijk onderwijs

in de godsdienst gegeven worden. Hierbij 'zullen alle bij-takken van onder-richt, over aardrijkskunde, geschiedenis, oudheden, etc., gevoegd worden, in zoo verre althans deze de wetenschap van den godsdienst volmaken.' Tot de humaniora zullen alleen worden toegelaten jongens die priester willen worden, mits ze minstens 12 jaar zijn, gezond, 'van goeden imborst, en ordentelijke opvoeding' en in staat vlug te lezen en te schrijven en onderwezen zijn in 'de gronden hunner moedertaal en der Rekenkunde'.

Van Bommel had ervaring in dit soort zaken. Hij had al in 1817, als jong priester, ten behoeve van de kerk in Holland en Zeeland het seminarie Hageveld, bij Velzen, opgericht, ook met humaniora en twee jaar filosofie. Hij gaf er zelf onderwijs in godsdienst en literatuur en leidde het instituut, totdat Willem I in 1825 alle seminaries liet sluiten. Er werd veel aandacht besteed aan welsprekendheid. De Luikse bisschop Van Bommel voelde zich op een school zeer in zijn element. Hij nam persoonlijk op Rolduc deel aan de voorbereidingen voor het eerste schooljaar. In die tijd begon het schooljaar begin oktober. Ook later bleef hij door correspondentie en bezoeken nauw bij zijn instituut betrokken. In brieven aan de directeur en leraren benadrukte hij herhaaldelijk het belang dat hij hechtte aan een opleiding tot goed humanist, goed filosoof en goed filoloog, en aan het vermogen om een goede tekst te maken, in het openbaar boeiend te spreken en goed voor te lezen ('la vraie gymnastique ecclésiastique').¹² Vorming en uitdrukkingsvermogen zijn belangrijker dan veel weten. Dat was ook op de jezuïetencolleges zo.¹³ Toch was Van Bommel ook voorstander van invoering van nieuwe vakken, zoals geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde en rekenen, en hij spoorde de leraren van Rolduc aan zelf leerboeken te maken, als ze er niet waren.¹⁴

Uit de Luikse jaren van Rolduc beschikken we over alle, wat je zou kunnen noemen onderwijsprogramma's of examenprogramma's.¹⁵ Elk jaar werd een brochure gedrukt waarin de stof stond opgesomd waarover de leerlingen aan het einde van het schooljaar zouden worden geëxamineerd. De examens bestonden uit een schriftelijk en, enkele weken later, een mondeling gedeelte. Het mondeling had in augustus plaats tijdens een openbare zitting, gepreseed door de bisschop, als het 'bevoegd gezag'. Aansluitend hieraan vond de prijsuitreiking plaats.

De teksten van de programma's verschillen in volledigheid en formulering, zodat het totaalbeeld wat bibberig is. Het oudste programma, dat van het schooljaar 1831-1832, is summier, evenals die van 1833 en 1834. Aan talen worden genoemd: Latijn, Grieks en Frans. Het program van 1835 is wat uitvoeriger. Het spreekt - in het Frans - over 'een blik op de geschiedenis van de literatuur der voornaamste volkeren van de moderne tijd' en 'kritische beschouwingen over de opmerkelijkste proza- of dichtwerken die tot die verschillende literaturen behoren'.¹⁶ Tot die 'voornaamste volkeren' worden dan bijvoorbeeld de Portugezen en de Hebreuws sprekenden gerekend, maar niet de Nederlandstaligen. Onder het kopje Geheugen ('Mémoire') worden lite-

V. Wanneer gebruykt men de zin-smede (*comma*)?

A. Als men enkele woorden of kleyne zinnen van een wilt scheidjen : als blykt in het volgende voorbeeld van den geleerden taekundigen *De Haes*, daer hy (spreekende van de deugd) aldus zegt :

*Haer werk bestaat in 't allen tyd,
Het eenig, eeuwig, Opperweezen,
Met eerbied, vreugde, trouw en vlyt,
Te minnen, en te vreezen.*

V. Wanneer gebruykt men de halve lid-smede (*semicolon*)?

A. Als men de leden van eenen vol-zin (*periodus*) wilt scheidjen ; besonderlyk na overtallige spreuken , en voor sommige koppel-woorden : als blykt uyt deesse voorbeelden van de beroemdeste Dichters , als *Mr. RHYNVIS FEITH*,

*Hy die in 't blinkend goud, zyn' grootheyd stelt
en vreugden,*

*Is doór het goud verblind ; want als de dood ge-
naekt,*

*Word hy, verschrikkend, uyt zyn sluymering
ontwaekt ;*

*'T was onbestendig goed, hy sterft, en zonder
deugden.*

V. Op wat plaets stelt men 't lid-teeken (*duplex punctum*)?

A. Na eenen vol-zin , die van eenen anderen over de zelve stof, gevolgd word : als-mede wanneer men eens anders woorden aenhaelt : B. V. den zoetvloeyenden *POOR*, de deugd-beschryvende , zegt :

Haer' kleeding is gering en echter deftig :

Haer' wooning zonder pracht :

Haer' tafel heusch : haer' rede nimmer heftig :

Haer' leger niet te zagt.

V. Wanneer stelt men het sluyt-teeken (*punctum*)?

A. Na eenen vol-zijn die van het volgende kan afgescheyden worden , en als men geheel ophoud.

Ziet den grooten *VONDEL* in de bespiegelingen van God en Godsdienst :

*Waer God geloachend word, is burgerrecht nog
orden,
Nog deugd, nog Godsdienst, die op God geves-
tigd worden.
Zoo dryft de wereld, daer de Godsdienst zinkt,
in 't wild,
Gelyk een roerloos schip.*

Ook in zyne Heerlykheyd der Kerk :

*Den berg van Sion loeyt. Den Bouwheer staekt
uyt schrik
Den aengevangen Bouw. De Steenrots dreunt
van onder,
En blaekt nu vuur en vlam, en antwoord op den
donder.*

V. Waer stelt men het : vraag-teeken (*signum interrogationis*)?

A. Naer elke vraag : als blykt uyt de werken van den Dichter en Vertaelder *SYBRAND FEITAMA*, in 't voorbeeld, na de volgende antwoord.

V. Wanneer gebruykt men het uitroep-of-verwondering-teeken (*signum exclamationis*)?

A. Als men iet met verwondering , blydschap , droefheyd of veragting uitroept , na de woorden *ach ! helaas ! och ! enz.* ; als-mede na de lofspraeken in de aenroepende wys (*vocativo*) : gelyk men kan zien in deesse *Verzen* van den Heer *Lrelincourt*, vertaald door *S. FEITAMA*.

Uit de Neder-
duytsche
Spraek-konst
van Terbruggen
(uitgave 1817).

raire werken genoemd - geen Nederlandse - die de leerlingen van buiten moesten kennen. Dat was heel wat. In 1835 was het pensum voor de zesde-klassers: zeven odes van Horatius, de pleitrede Pro Marcello van Cicero, de rede van Memmius uit Sallustius' *Bellum Iugurthinum*, de rede van Darius tot zijn raad uit Quintus Curtius Rufus en de eerste twaalf hoofdstukken van De Val van Eutropius van St. Johannes Chrysostomus. Deze geheugentraining annex declamatie hoorden al sinds de Oudheid tot de retorica-opleiding.¹⁷ Het kwam, althans op Rolduc, ook voor dat de leerlingen bij een proefwerk stukken van het van buiten geleerde moesten opschrijven.¹⁸

In 1835 wordt voor het eerst ook het vak Nederlands genoemd ('Langue Flamande'). Het programma hiervan omvatte toen, van de lagere naar de hogere klassen, het volgende:

'Nederduytsche spelling; Deelen der Rede; Vertaling, oefeningen in het schryven.' 'Terbruggen, Nederduytsche spraekkonst. Tollens, Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova Zembla. Oefening in het opstellen.'

'Vergelykend onderzoek over de Vlaemsche en Hollandsche Schryfwyzen van het Nederduytsch. Oefeningen in het opstellen.'

Hierbij plaats ik enkele kanttekeningen. Met 'Deelen der Rede' zijn de woordsoorten bedoeld. Wat vertaling inhield, wordt in het program van een ander jaar duidelijker, waar, ook onder Nederlands, staat: 'Vertaling van het 18de boek van de *Télémaque*' (van Fénelon). Het boekje van Terbruggen is

geen spraakkunst zoals wij nu gewend zijn. Het gaat over letters en hun uitspraak, lettergrepen, leestekens, spelling, woordbetekenissen en dergelijke.¹⁹ Wat deed men met de tekst van Tollens? Elders staat: 'Voorlezingen van Nederduitsche dichtstukken' en: 'Kunstmatig lezen', maar het is niet duidelijk of dit hierbij ook de bedoeling is. Wat er staat over de 'Schryfwyzen', heeft een speciale achtergrond. In België wilde men vooralsnog niet aan de spelling van Siegenbeek, die men Hollands en protestants vond. Het was een kwestie waar leraar H.H.J. Peters, de latere directeur, zich intens mee bezighield.²⁰

De volgende jaren veranderde er in de 'Langue Flamande' niet zo veel. Men stapte over van de spraakkunst van Terbruggen naar de tweedelige spraakkunst van de Leuvense hoogleraar en voorman van de Vlaamse Beweging Jan Baptist David, een persoonlijke kennis van Peters. In zijn 'voorberigt' noteerde David, dat hij zijn boek geschreven had, omdat er na de afscheiding van België de grootste verwarring heerste in het onderwijs 'onzer landtael'. Waaraan moet men zich houden? Er is op dit gebied niets voorhanden 'dan het langdradig en vervelend werk van J. A. Terbruggen, waer alle schoolvoogden, zoo wel als de leerlingen, afkeerig van zyn (-).' Het is mij niet opgevallen, dat David's spraakkunst zo veel boeiender zou zijn.²¹

Pas in 1838 komt in de programma's de Nederlandse literatuurgeschiedenis om de hoek kijken: 'Geschiedenis der nederduitsche Tael- en Letterkunde, tot aen de 14de eeuw.' Het is mogelijk dat in deze omschrijving een boektitel schuilgaat, maar ik heb dat niet kunnen vaststellen. Het program van 1841 vermeldt: 'Geschiedenis der nederlandsche letterkunde, eerste jaargang'. Dit laatste betekent dat het om een tweejaarlijkse cursus voor de 5de en 6de klas ging. Dan volgen de namen van de te behandelen auteurs: Jacob van Maerlant; de kroniekschrijvers Melis Stoke, Jan van Heelu en Lodewijk van Velthem; Anna Byns; de rederijkers Matthijs de Castelijm, Cornelis van Ghistele en Jan Baptist Houwaert; Karel van Mander; Hendrik Laurensz. Spiegel; merkwaardig is de vermelding van de notoire calvinisten Johan Fruytiers, Philips van Marnix van St. Aldegonde, Petrus Dathenus en Jeronimus van der Voort; de vermelding van de drukker Plantijn en diens corrector, de woordenboeksamensteller Kiliaen, van wie geen letterkundige produkten bekend zijn, is minder wonderlijk dan het lijkt, omdat alle letterkundige geschiedenissen uit deze begintijd aandacht schenken aan het gereedschap van onze literatuur: het Nederlands, hoe het ontstaan is, hoe er gewerkt werd aan de kwaliteit ervan, ook door taalkundigen en aan het zuiveren ervan van bastaardwoorden en -uitdrukkingen; tenslotte worden genoemd J. Dekens, Cl. Willems, N. de Clerck en A. van Straelen. De laatste, Antwerps stadsbestuurder en vooraanstaand lid van de rederijkerskamer De Violieren, is in 1568 terechtgesteld vanwege zijn tolerantie ten opzichte van minder orthodoxe geloofsopvattingen.²² De Clercq schrijft dat in de Luikse tijd 'het leesboek van Visscher' werd gebruikt. Deze vond, dat met uitzondering van Anna Bijns, Cornelis van Ghistele en Jan Fruytiers, niet vóór Coornhert, Spiegel en Roemer Visscher 'de goede smaak in onze letterkunde begon geraadpleegd te worden'.²³

Het doet vreemd aan in het volgende schooljaar, 1841-1842, het laatste volledige jaar onder Luiks bewind, de stofomschrijving van het vak Nederlands in het Frans gesteld te zien: 'Histoire de la littérature, depuis Van Maerlant et Melis Stoke, jusqu' à Vondel et Cats.' Dit was dan blijkbaar de tweede jaargang. Zou het onderricht ook in het Frans gegeven zijn? Waarschijnlijk niet. In een stuk over de examens van Peters, weliswaar van enkele jaren later, lezen we: '(De leerlingen) moeten de antwoorden geven in het Latijn, het Nederlands of het Frans, naargelang de taal waarin het onderwijs is gegeven.'²⁴

Vanaf 1841 worden ook duidelijk onderdelen genoemd van de poëzieleer, speciale stof van de 5de klas, de poësis of poétique: 'Toon.- Maet.- Rym.- Verschillende soorten verzen.'

Een cumulatieve opsomming over de jaren 1832-1842 van de letterkundige werken die gelezen werden (ik voeg zo mogelijk de naam van de de auteur toe): De Dood van Augias (J. Immerzeel jr.); Rembrandts voorspoedige Reis (idem); Het Vredesfeest van 1814, in mijn Huis gevierd (Hendrik Tollens); Egerie (?); Boerenkrakeel (?); Het Onweder (Rhiijnvis Feith, Jacobus Bellamy of W.H. Warnsinck; alledrie schreven een gedicht met deze titel); De Hertenjacht (J.W. Hofdijk's Hertenjacht tijdens Karel den Grooten?); Zeevaert (Vondel's Lof der Zeevaert?); De Dorpsschoolmeester (?); De Uitvaart van eene Weduwe (?); De Overwintering op Nova Zembla (Tollens); Bethlehems Kindermoord (S.M. van der Wilp of J.F.A. Leesberg); verder veel Bilderdijk: drie fragmenten van De ziekte der Geleerden, Het Nachtspook, Op eens Kindjes Afsterven, Gelatenheid, Valentyn en Urzyn vechten tegen Diefducht, De Fortuin, De Nacht.

Noch het lijstje van te behandelen schrijvers, en zeker niet dat van te lezen werken zien er uitgesproken katholiek of Zuid-Nederlands uit. Dit is moeilijk te verklaren. Het zou een heel praktische reden kunnen hebben: de beschikbaarheid van teksten, bijvoorbeeld in bloemlezingen. De letterkundige werken die de leerlingen tot model dienden, bleven ook in België nog tot in de tweede helft van de negentiende eeuw geheel of grotendeels van Noord-Nederlandse herkomst.²⁵

Het Nederlands was een bijvak, niet eens verplicht. Er zijn geen lessentabellen te vinden. Zodra later gegevens hierover boven water komen, laten ze zien dat twee wekelijkse uren regel was; alleen in de eerste klas meer. Om een indruk te geven van de context waarin het vak Nederlands in de hoogste twee klassen geplaatst was, volgt hier een overzicht van de andere vakken waarin einde schooljaar 1841-1842 examens werden afgelegd. Behalve Nederlands stonden nog op de lesrooster: Frans, geschiedenis, wiskunde en 'mémoire', omvattende Latijnse, Griekse en Franse werken; maar het merendeel van de aandacht ging uit naar Latijn en Grieks.

Verder stond voor de vijfde klas (poësie) in het programma: 'préceptes' (d.i. voorschriften, regels en stijlmiddelen) van de poëzie; prosodie (d.i. versleer) van het Latijn; 'éléments de poësie latine'. En voorts 'principes de littérature: que c'est que la littérature' (wat is literatuur). Als leerboek wordt genoemd: *Guide des humanistes*.²⁶

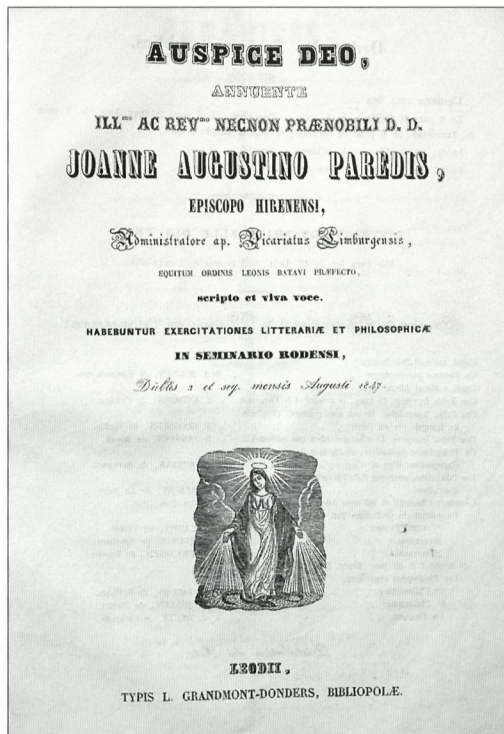
Voor de zesde klas (rhétorique) stond nog het volgende op het programma. 'Préceptes' (in dit geval van de retorica, dus de kunst van de redevoering en het proza), en met name wordt genoemd de 'elocution', d.i. de 'stijl': hoe kleeft je de stof in, hoe breng je een bepaalde stof geschikt te berde); het handboek is *Préceptes de rhétorique, tirés des meilleurs auteurs anciens et modernes* van Abbé Girard.²⁷ Maar ook moesten de rhétoriciens hun poétique nog paraat hebben: 'verschillende soorten poëzie etc., poëzie van de H. Schrift', 'Histoire littéraire', waarbij verwezen wordt naar Weytingh als het handboek.²⁸ In deze klas werd ook Hebreeuws gegeven. Het is maar een greep. Deze materie had dus allemaal niet met het vak Nederlands te maken, maar met de literaturen van de Grieken, Romeinen, Fransen en andere van de 'voornaamste volkeren.'

Opmerkelijk - maar conform de oude handboeken algemene literatuurgeschiedenis - is het noemen van de Heilige Schrift in verband met poëzie. Men denke hierbij aan het boek Job, de Psalmen, het Hooglied, Jesaja en Jeremia.²⁹ Voor de volledigheid noem ik nog de vakken die na de vierde klas niet meer op het lesrooster terugkeren: aardrijkskunde (klas 1 t/m 4), mythologie (3, 4) en antiquités romaines (4).

In 1839 werd al duidelijk, dat het Luikse seminarie Rolduc zou moeten gaan verlaten. Het verhuisde in mei 1843 naar St.-Truiden. Voortaan was

Rolduc klein-seminarie van het in 1840 opgerichte apostolisch-vicariaat Roermond, de voorloper van het bisdom (1853), met dien verstande dat voortaan ook jongelieden die zich niet geroepen voelden tot het priesterschap, welkom waren.³⁰ Bij deze beslissing zullen economische overwegingen een rol gespeeld hebben, maar toch zeker ook het feit, dat het katholieke volksdeel in Nederland nog grotendeels verstoken was van een leidinggevende elite, en noch politiek, noch cultureel veel in te brengen had. Rolduc stelde zich tot taak in deze leemte te voorzien.

Titelblad van het
examenprogramma
van 1847.

De eerste jaren van het Derde Rolduc, 1843-1847

Vooreerst wil ik hier een samenvattend overzicht laten zien van wat in de jaren 1843-1847 bij Nederlands aan de orde kwam; de context - de andere vakken - bleef hetzelfde.³¹

Spraakkunst

Gebruikt werd nu de spraakkunst van Petrus Weiland. Deze taalgeleerde dominee had in opdracht van de regering een spraakkunst samengesteld, die tegelijk met Siegenbeeks spellingregeling was gepubliceerd (1805), en waarvan ook een beknopte en een schooleditie bestonden. Siegenbeeks spellingregels en Weilands *Nederduitsche Spraakkunst* waren in de hele Bataafse Republiek als norm voorgeschreven voor overheidsdiensten en het openbaar

Uit de Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der Scholen (uitgave 1838).

I 14. NEDERDUITSCH E SPRAAKKUNST.**A. OVER HET GEBRUIK DER LIDWOORDEN.**

§ 160. Om eene zaak bepaald te noemen, en als met den vinger aan te wijzen, wordt het lidwoord gebezigd; *geef mij de kaas*; doch algemeen en onbepaald genomen heeft het naamwoord geen lidwoord bij zich: *geef mij kaas*. Zoo worden de lidwoorden ook bij eigennamen weggelaten: *daar is Jan*; *ik ging naar Frankrijk*. Somwijlen echter worden zij voor eigennamen gebezigd, wanneer zij door eenig ander woord nader omschreven worden: *de held Washington*, *het volkrijke Amsterdam*, enz.

§ 161. In vele zegswijzen, welke eene algemeene beteekenis hebben, wordt het lidwoord weggelaten: *op roof uitgaan*; *geduld hebben*; *buit maken*; *adem halen*, enz. Zoo ook in vele spreekwoordelijke en figuurlijke uitdrukkingen: *nood breekt wet*, *armoede zoekt list*, enz. Ook wanneer verscheidene zaken achter elkander opgeteld worden, bijzonderlijk in den hartstogtelijken stijl: *goed*, *eer*, *leven*, *ja alles is verloren*.

§ 162. De lidwoorden staan voor de zelfstandige naamwoorden, en derzelve bijvoegelijke naamwoorden, en komen met hunne naamwoorden in geslacht, getal en naamval overeen, *ik heb*
het

onderwijs.³² De Rolducse programma's maken gewag van de kleine (schooluitgave) en de grote spraakkunst van Weiland. Weiland werd nader verklaard aan de hand van de spraakkunst van David, en toegelicht aan de hand van verschillende schrijvers. Letterkundig werk werd dus mede gelezen om taalkundige en stilistische kwesties aan de orde te stellen, een praktijk die ook binnen de klassieke talen gewoon was. In 1847 wordt ook nog een andere spraakkunst genoemd, namelijk het al in 1799 door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen uitgebrachte *Rudimenta of gronden der Nederduitsche taal*.³³ De overvloed van spraakkunstig materiaal demonstreert de geobseerdeerdheid van humanioraleren door taal, maar ik neem aan dat het niet allemaal op de boekenlijsten voor de leerlingen stond.

Taalbeheersing

Volzinnen: gewone wending, oratorische wending, vergelijking tussen de Latijnse en de Nederlandse periodenbouw.

Algemene regels over de Nederlandse stijl (aan de hand van literair werk).

Dichtkunst: opmerkingen over toon, maat en rijm; regels over de versificatie naar Kinker.³⁴ Oefening in 'kunstmatig lezen' en voordragen.

Oefeningen in opstellen in rijm en onrijm, beschrijvingen, redevoeringen.

Oefeningen in vertalen.

Oefeningen in het opstellen van brieven; opmerkingen over de briefstijl (G.N. Landré, Verzameling van Brieven, uitgezochte brieven³⁵).

Literatuur

Soms worden zonder meer enkele werken genoemd, soms wordt ervan gezegd: voorlezing en verklaring. De genoemde werken zijn: Overwintering (Hendrik Tollens); Het Klavier (Karel Ledeganck); Gedenkschrift van Nederlands Herstelling (Van der Palm); De Waterloo'sche Leeuw (Prudens van Duyse); Lotsbestemming des Vaderlands (Francis Blicck); Krijgslid der Germanen (Nolet de Brouwere van Steelant); Het Onweder (Feith, Bellamy of Warnsinck); De vier Jaargetijden, De Geestenwareld en andere stukken van Bilderdijk; Lucifer (Vondel). Verder nog ongenoemd werk van: Feith, Immerzeel, Vondel, Poot, Helmers, Loots en dominee Ten Kate. Nu ontmoeten we dus wel enkele Vlaamse schrijvers: Ledeganck, Van Duyse, Blicck en de uit Rotterdam afkomstige Nolet de Brouwere. Er zijn veel teksten bij met een hoog vaderland-gehalte, heel gebruikelijk in die tijd. In de twee hoogste leerjaren wordt de hele Nederlandse literatuurgeschiedenis behandeld, aan de hand van Siegenbeek³⁶ Tenslotte wordt de bloemlezing *Bloemen van Nederlandsche dichtkunst, voor de jeugd*, van Ouwersloot en Lastdrager genoemd.³⁷

Uit dit alles kan worden opgemaakt, dat de wisseling van Luiks naar Roermonds regime op Rolduc onderwijskundig geen breuk teweegbracht. Dat was ook niet te verwachten, gezien het feit dat een aantal leraren uit de Luikse tijd op Rolduc gebleven waren, onder wie de Weertenaar Peters, die directeur werd, en gezien ook de inbedding van het onderwijsprogramma in het traditionele humaniora-programma.

Een nieuwigheid zijn de Cours Spéciaux, die vanaf 1844 in de Rolducse onderwijsprogramma's opduiken. Incidenteel blijkt, dat ook leerlingen van de humaniora daarvan sommige lessen volgden, zoals op de stedelijke Latijnse scholen gebruikelijk was. Aanvankelijk was dit schooltype tweejarig, maar in enkele jaren groeide het uit tot een drie of vier leerjaren tellend Instituut, verdeeld in een Division Hollandaise en een Division Allemande. Hier werden jongens 'van de midden- of burgerstand' voorbereid op 'een carrière in de maatschappij'. De volgende vakken worden genoemd: Nederlands, Frans, Duits, Engels, wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, handel, natuurlijke historie (dit is: biologie), natuurkunde, rekenkunde, boekhouden, kalligrafie,

tekenen en godsdienst. De programma's voor Nederlands lijken als twee druppels water op die van de humaniora, een beetje minder van hetzelfde. Genoemd wordt onder andere een boek van Kooyker.³⁸

De afsluiting van het schooljaar 1848-1849

Aan het begin van dit schooljaar wordt Michaël Smiets uit Maastricht op Rolduc ingeschreven als leerling van de zesde klas; hij wilde priester worden. Op 18 juli 1849 schrijft hij een brief aan zijn 'Beminde ouders'. Na een beschrijving van het drie dagen durende directeursfeest en een brand in Kerkrade schrijft hij wat hem nog te wachten staat voordat de vakantie begint: 'Eer ik op de filosofie kom zullen er nog vele zwarte wolken over ons wegdrijven; want wij moeten nog geëxamineerd worden volgens de nieuwe inrigting van dit jaar. Men heeft namelijk een staatsexamen (sic; in werkelijkheid een examenregeling van het bisdom; MH.) opgericht voor de studenten des geestelijken staat. Voor 3 der hoogere klassen, namelijk: de derde (voor ons: de vierde; MH), de Rhétorica, en de hoogste filosofie klasse. Er zijn dus jaarlijks 2 examens: 1e schriftelijk, 24 Julij gedurende 1 1/2 dag; 2e mondelings, den 18 Augustus, 1 1/2 dag. Er wordt daarvoor door den Bisschop eene commissie benoemd, deels uit onze professoren, deels uit vreemdelingen. Twee zaken: gedrag en studie, komen hierbij in aanmerking. Dit examen heeft men gaan inrigten, omdat men toch jonge geestelijken genoeg krijgt, en verder, omdat de wereld hoe langer, hoe slechter, de godsdienst hoe langer hoe erger vervolgd wordt. Dus moeten de priesters nog al goed met wetenschappen begaafd zijn, om het weinig goede, dat er nog bestaat, te verdedigen en de leer der goddeloozen te verwijderen. De studiën worden dus voortaan zwaarder: velen, dit heeft men reeds vooruitgezien, velen zullen, of te zwak van ligchaam, of te klein van geestvermogens, of te lui, om die studies vol te houden, iets anders moeten beginnen; het getal der studenten voor den priesterstand moet dus, natuurlijkwijze verminderen; maar zij, die dan priester worden, zijn ook sterke, geleerde priesters. Dit is het voornamelijk doel van dit nieuwe reglement. Buiten de graden van distinctie etc., zooals bij andere examens zijn er 3 voor naar, of in hoogere studies voort te gaan, of in dezelfde klas te blijven, of geheel en al ophouding en verbod, om verder voor priester te studeeren.³⁹ UEd. ziet, dat het nogal streng ingerigt is, maar men wil evenwel het kwaad der leerlingen niet, maar het goede en hun geluk en de eer van God. Dit jaar, als het eerste zijnde, zal dit examen op verre na niet zoo streng zijn; maar de volgende jaren, dan is niets meer daaraan te doen. Wat mij aangaat, ik heb de hoop en gedachte, om te passeeren.⁴⁰

Inderdaad, in het archief is een plan voor zo'n nieuwe examenregeling te vinden, door, naar ik aanneem, directeur Peters voorgelegd aan mgr. Paredis.⁴¹ Waren de zaken op Rolduc een beetje versloft? Om priesters te krijgen die tegen hun taak opgewassen zouden zijn, zo schreef Peters aan de bisschop, moest men de jongelui plichtsgevoel en daarmee ware vroomheid

inprenten, en dat kon het beste door het aankweken van liefde voor ernstige studies, ijver en toeleg daarop en plezier in het werk dat daaraan verbonden was. Zij dienden te beseffen dat de studie voor hen een permanente verplichting van hun staat zou zijn. Vlug de stof leren aan de vooravond van proefwerken en examens - en dus twee dagen later weer vergeten - moest tegengegaan worden. Hiervoor bestaat geen beter instrument dan examens, gebaseerd op de leerstof van enkele jaren. Dit was, afgezien van een aantal organisatorische bepalingen, de kern van de nieuwe examenregeling voor de door Smiets genoemde klassen. Hoewel Smiets en Peters alleen spreken over seminaristen, gold de nieuwe examenregeling voor alle humaniora-leerlingen.⁴²

Niet op 24, maar op maandag 30 juli zat onze Michaël van 8 tot 10 uur te zwoegen op Latijn: na de 'amplificatio' (een soort opstel) moest hij vragen beantwoorden over de préceptes de rhétorique (o.a: 'Hoe verzekert de redenaar zich in de inleiding van de welwillendheid van de toehoorders?'), van 10.30 tot 12 uur op een vertaling Grieks-Nederlands en Nederlands-Grieks, van 2 tot 4 uur op vaderlandse geschiedenis en op de volgende vragen over de *histoire littéraire*: '1. Wat zijn de literaire verdienstelijkheden van Amyot?'⁴³. 2. Hoe moet men, samenvattend, Malherbe beoordelen? 3. Noem de voornaamste gewijde redenaars van de 17de en 18de eeuw. 4. Noem de belangrijkste Italiaanse tragedie-dichters.' Van 5 tot half 7 was het examen Nederlands. Het opstel moest gaan over: 'De studie der letteren en schoone kunsten is voor ons eene bron van zuiver genot en troost in het leven'; bovendien werden de volgende vragen gesteld (de onderstrepingen zijn van de leraar): '1. Welke zijn de voornaamste geschilpunten tusschen de spelling van Bilderdijk en die der H.H. Siegenbeek en Weiland? 2. Wat verschil bestaat er tusschen het gebruik der voegwoorden *als, toen, wanneer*, - tusschen *indien* en *wanneer*? 3. Verbeter de volgende woordschikking en geef reden uwer plaatsing der woorden: *Hij trad voor het gerigt met een vrolyk gelaat uit hoofde zijner onschuld*? 4. Waarin bestaat onze *verhalende, vragende* en *verbindende* woordvoeging?' Vraag 3 past in een in de negentiende eeuw veel toegepaste didactische methode: de leerlingen fouten ter verbetering voorleggen. Op dinsdag 1 augustus zat Michaël nog twee uur op wiskunde en een uur op godsdienst.⁴⁴

Hiermee was hij nog niet klaar, want in augustus volgden nog mondelinge examens, waarvan uiteraard geen opgaven bewaard zijn gebleven. Over de prijsuitreiking dat jaar zijn ons ook geen bijzonderheden bekend. Michaël heeft het wel gehaald. In 1855 werd hij priester gewijd. Hij werd in Limburg een bekend dichter.⁴⁵

De hierboven geciteerde vragen en opdrachten zijn te vinden in een cahier met opgaven voor de zesde klas humaniora van 1849 tot 1883. In de loop der jaren worden ze steeds onvollediger, maar het vak Nederlands, zoals we hierboven zagen programmatisch al aardig ontwikkeld, is er slecht vertegenwoordigd. Het was en bleef toch een 'nevenvak', zoals later retorica-leraar Willem Everts het uitdrukte.⁴⁶

Het schooljaar 1874-1875

Het lerarencorps in het schooljaar 1864-1865. In het midden (met bef) directeur A.L. Jansen. Aan zijn linkerhand: B.A. Pothast, aan zijn rechterhand P.J. Slits en daarnaast W. Everts.

In de humaniora stak het onderwijs in grote trekken nog hetzelfde in elkaar. Bij Nederlands werden in de onderbouw voor het taalonderwijs nieuwere boeken gebruikt, onder meer een spraakkunst van Kern. In tegenstelling tot vroegere grammatica-schrijvers, die schrijftaal-spraakkunsten schreven, geschoeid op de leest van de Latijnse, betrok Kern de werkelijk gesproken taal in zijn beschrijvingen. In het voorwoord zegt de auteur zijn boek zo ingericht te hebben, dat de leerlingen de inhoud van buiten kunnen leren, wat mij, gezien het boek, toch geen kleinigheid lijkt.⁴⁷ Voor lezing en verklaring van teksten zijn er bloemlezingen: *Merkwaardige Verhalen en Voorbeelden* en een bloemlezing, uitgegeven door de 'bibliairie Verhoeven' te 's-Hertogenbosch.⁴⁸ Ook moesten de leerlingen nog Franse teksten vertalen in het Nederlands. In de twee hoogste klassen was nu voor literatuurgeschiedenis het boek van directeur W. Everts in gebruik; we komen op dit

boek nog terug. Verder: 'Verklaring van een dicht- en prozawerk van grooten omvang onzer beste Schrijvers: Vondel, Bilderdijk, van der Palm etc.-Opstellen, Verhalen, beschrijvingen, redevoeringen - Versbouw en dichtoefeningen.' In alle leerjaren, behalve het eerste (vier), had het vak wekelijks twee lessen, toen nog van zestig minuten. Ook buiten het vak Nederlands kregen de leerlingen van de bovenbouw in het kader van andere vakken veel met literatuur en literatuurgeschiedenis te maken. Behalve bij Frans en eventueel Engels (facultatief vak in vijf en zes; dit is nieuw) gebeurde dat vooral in verband met de klassieke talen, en de algemene literatuurgeschiedenis. In het programma van dit jaar⁴⁹ lezen we hierover: literaire behandeling van vertaalde en andere auteurs, gewijde literatuur, psalmen etc.; literaire begrippen en regels ('préceptes'). In dit verband wordt een drietal leerboeken genoemd.⁵⁰ In de zesde klas werd ook een 'oraison funèbre' van Bossuet gelezen. Voor alle klassen gold nog steeds: 'Men oefent aanhoudend het geheugen der leerlingen. In alle klassen moeten zij de meest opmerkelijke passages van de behandelde schrijvers van buiten leren.'

Over de jaren 1869 t/m 1883 zijn proefwerk- en examenopgaven van de vijfde klas, de poësie, bewaard gebleven, maar kennelijk erg onvolledig en met algehele ontstentenis van het vak Nederlands.⁵¹ In het totaal van maximaal 42 voor het overgangsexamen te behalen punten telt Nederlands alleen met literatuurgeschiedenis mee, voor maximaal 4 punten. In dit schooljaar werd over de 'histoire littéraire' onder meer gevraagd: 'Welke zijn de litteraire en filosofische werken van Cicero?' en: 'Wat is de inhoud van het Corpus Iuris?'

Uit ditzelfde jaar stamt het volgende proefwerk over de 'littérature Neerlandaise' voor de zesde klas⁵²: '1. Wat verstaat men door oud-Germaansche taal? b. In hoeveel dialekten is zij ons bewaard gebleven? 2. Geef de voornaamste sagenkringen die in 't eerste tijdperk onzer middeleeuwsche letterkunde behandeld worden. b. Noemt een paar gedichten uit elken dezer kringen. 3. Welke zijn de merkwaardigste oorspronkelijke gedichten van Van Maerlant? b. Geef een kort vergelijkend oordeel over zijne vertaalde didactische en zijne oorspronkelijke werken. 4. Wat zijn mysteriespelen? b. Wat heet men abele spelen? c. Welk is het beste der ons bewaarde abele spelen? Opstel: De menschelijke spraak.'

Het Instituut als zodanig is opgeheven (de Duitse component ervan nog niet); het is uitgebouwd tot een vijfjarige HBS. Rolduc had hiermee de eerste katholieke HBS met vijfjarige cursus, en 25 jaar lang de enige. Het heeft elders in Nederland lang geduurd voordat de katholieken hun weersin tegen deze spruit van liberalisme, positivisme en materialisme, waar de leerlingen wel vele dingen (multa) leerden, maar toch niet veel (multum), en waar zo het primaat van de spirituele en literaire vorming teloorving, op grotere schaal overwonnen.⁵³ Op de HBS was literatuurgeschiedenis een onderdeel van het eindexamen Nederlands. Hiervoor was op Rolduc het handboek

van Everts in gebruik. Het hele programma Nederlands van de HBS leek er trouwens als twee druppels water op dat van de humaniora, later gymnasium. Binnen enkele jaren zou Rolduc zijn humaniora aanpassen aan de eisen van de wet op het hoger onderwijs van 1876. De 'Histoire Littéraire' en de 'Préceptes' gaan dan op termijn eerst aparte vakken worden, op het laatst alleen voor de seminaristen die geen officieel eindexamen doen, om vervolgens te verdwijnen.⁵⁴ Het Nederlandse gymnasium bleef nog tot 1974 zijn herkomst verraden door de afwezigheid van Nederlandse literatuur in het eindexamenprogramma.

Rond 1870 moet op Rolduc een einde gekomen zijn aan het gebruik van Frans als onderwijstaal.⁵⁵

ENKELE LERAREN

De leraren waren, tot de intrede van de HBS en het nieuwe gymnasium, leraar van een bepaalde klas, al trad er wel enige specialisatie op. Op de stedelijke gymnasia was het bezit van het kandidaatsdiploma letteren - d.w.z. de letteren van de klassieken - vereist, op de bijzondere scholen niet. Op deze laatste steunden de leraren uitsluitend op de kennis uit hun eigen humaniora-tijd, en als het goed was op zelfstudie natuurlijk. Iedere leraar werd geacht in elke klas alle vakken te kunnen geven; alleen wiskunde maakte hierop meestal een uitzondering.

H.H.J. Peters, 1831-1855

Directeur
H.H.J. Peters
(1806-1855).

Van veel leraren kennen we wel de naam, maar weten we verder niet veel.⁵⁶ Enkele gestalten hebben in de nevel van het verleden toch duidelijker contouren. Henricus H.J. Peters (*1806 te Weert) is een van hen. Hij studeerde aan de Latijnse school te Weert en het groot-seminarie te Luik. Twee jaar was hij kapelaan geweest, toen hij in 1831 leraar op Rolduc werd. In 1843 kreeg hij tevens de leiding van het Derde Rolduc. Hij bleef leraar van de poësie tot zijn dood in 1855.

Hij had een grote interesse voor het onderwijs van het Nederlands. Daarvan getuigen verschillende artikelen van zijn hand in de eerste twee jaargangen van het door hemzelf en

de Leuvense hoogleraar J.B. David in 1840 gestichte tijdschrift *De Middelaer of Bydragen ter bevordering van Tael-, Onderwys en Geschiedenis*. Peters' levensbeschrijver zegt, dat de stichters van het blad handelden in de overtuiging, dat een eigen nationale literatuur goed was om de slechte invloed van de Franse te bestrijden.⁵⁷ Het tijdschrift mikte op België én Nederland, en vooral op leraren en onderwijzers. In zijn bijdrage 'Moedertael' klaagt Peters over de verwaarlozing hiervan en spoort hij zijn lezers aan de voorbeelden te volgen van de grote schrijvers uit het verleden, onder meer de 'puikdichter' Vondel en de 'grooten taelmeester' Bilderdijk. Hij geeft blijk van belezenheid door talrijke verwijzingen naar schrijvers en geleerden. Peters is een voorstander van eenheid inzake spraakkunst en spelling aan weerszijden van de nieuwe staatsgrens, al heeft hij er begrip voor dat er gevoeligheden bestaan tussen 'Hollanders' en Belgen. Een ander artikel van zijn hand is een 'Vertoog over de nederduitsche spelling'. In het klad luidde de titel veelzeggend: 'Beoordeelende verhandeling over de geschilpunten ten aanzien der spelling en woordverbuiging der nederduitsche tael, met aanwyzing der middelen best geschikt om tot eenparigheid te leiden volgens de oorspronlyke (sic) gronden der tael, het algemeene spraakgebruik en het gezag der oude en nieuwe schrijvers. Proeve van spelregeling der nederduitsche tael'.⁵⁸ De schrijver kiest in het Noord-Zuidgeschil over de spelling geen partij, maar pleit voor toenadering. Het betoog maakt zijn titel niet waar en verzandt in een verhandeling over het lidwoord. In 1840 werd Peters lid van het Leuvense 'Tael- en Letterlievend Genootschap der Katholieke Hoogeschool onder de zinspreuk "Met Tyd en Vlyt"'. Toen hij in 1843 directeur geworden was, had hij voor *De Middelaer* geen tijd meer.

Peters was een vaardig dichter - zoals voor mannen van zijn eruditie niet ongewoon was; ook de leerlingen moesten dichtproeven afleggen - in het Latijn, Frans en Nederlands.⁵⁹ Hij vertaalde het gedicht *De Engel des Tijds*, gericht tot koning Willem II, van de jonge Willem Everts, zijn oudleerling, in het Latijn. Ze correspondeerden daarover. Toen niet lang daarna de koning stierf (1849), gaf hij Everts aanwijzingen voor een gedicht naar aanleiding van dat overlijden: vergeet niet twee aansprekingen in te voegen, een aan de koningin-weduwe en een aan de nieuwe koning; voeg de koningin toe:...enz. Eens leraar, altijd leraar! Hij had een hoge dunk van Everts als stilist: Alles wat u aanraakt, verandert in goud. Zijn brieven aan Everts zijn hartelijk en speels.⁶⁰ In het Frans, dat wel. Dat hij het Nederlands echter ook goed beheerste, blijkt onder meer uit een gedicht waarmee hij een (Franse) brief aan de nieuwe koning Willem III besloot, eindigend met de wens: 'Uw wijsheid zij ons standpunt, onze kracht! / Des hemels zegen zij het kenmerk Uwer jaren, / De liefde van uw volk Uw lijfwacht in gevaren, / De onsterfelijkheid Uw loon bij 't nageslacht.'⁶¹

W. Everts, 1851-1893

De tweede met wie we hier nader kennis willen maken, is Willem Everts, uit Sevenum (1827-1900). Hij is 25 jaar directeur van Rolduc geweest (1868-1893), na de Weertenaren Peters en A.L. Jansen de derde directeur uit Noord-Limburg. Maar het gaat ons nu om de leraar. Hij werd in 1827 te Sevenum geboren en was 1837-1840 leerling van de Normaal-school van Rolduc, dat wil dus zeggen dat hij daarvan de onderbouw volgde. Vervolgens deed hij enkele jaren humaniora op de Latijnse school in Venray, maar hij maakte deze opleiding af op Rolduc.⁶² Na de filosofie aldaar en de theologie in Roermond werd hij in 1851 priester gewijd. Nog in hetzelfde jaar verwelkomde directeur Peters zijn oud-leerling als leraar op Rolduc. Vanaf november 1855 tot zijn benoeming als directeur in 1868 was hij leraar van de retorica.

Van zijn werkzaamheid als leraar zijn nog sporen zichtbaar. Het proefwerk-cahier van de zesde klas⁶³ bevat voor het schooljaar 1855-1856 vragen over 'préceptes de rhétorique' (bijvoorbeeld 'Hoe belangrijk is het voor de redenaar dat hij moet overtuigen?' 'Hoe moet volgens Cicero de inleiding van een redevoering in elkaar zitten?'), over 'histoire littéraire' ('Welke zijn de drie belangrijkste redenaars van de kerkvaders?'), en over 'préceptes de poétique' ('Welke soorten lyrische gedichten behoren tot het verheven genre?'). Voor Nederlands is er dit jaar alleen een opstel-titel: 'Een pelgrim die in de verte de torens van Jeruzalem ziet verschijnen, begroet de stad'. Een vollediger proefwerk Nederlands vinden we pas enkele jaren later, met weinig opwindende vragen over literatuur (bv. 'Waar en wanneer werd Bellamy geboren?', 'Waardoor kenmerkt zich zyne poëzy?'), een opstel-titel ('Lof der vaderlandsliefde') en een taalkundige vraag: 'Wanneer en in welke beteekenis kan de uitgang baar gebruikt worden?'. De fraaiste opstelopdracht lijkt mij wel deze: 'De laatste uur (sic) te Rolduc door eenen jongeling, na een langdurig verblijf aldaar, in de aloude Kerk van het gesticht doorgebracht. Eene dichterlijke overweging van het genoten geluk, eene droevige herinnering aan het vele dierbare, dat hij verlaten moet, een afscheidsgroet, eene bede.' De vragen over de Nederlandse literatuurgeschiedenis worden, voorzover in het cahier aanwezig, complexer en moeilijker (bv. 'Vergelijkt Hooft en Cats onderling *a* in hunne vorming *b* in het karakter hunner talenten *c* in hun voortbrengselen'). Naar verhouding houdt Everts zich veel bezig met de middeleeuwen en de renaissance, en weinig met de negentiende eeuw. Een moeilijke vraag laat zien, dat hij intussen met zijn handboek bezig was: 'Geeft de verdeeling (van onze letterkunde in tijdperken; MH) met haar onderverdeelingen in jaartallen aan. Kenmerkt in een paar lijnen ieder tijdperk (ook in zijne onderdeelen) en zegt in welke standen der maatschappij de dichtkunst vooral leefde, in de tijdperken, die zij *tot aan* de Renaissance doorlopen heeft' (1866-1867). In weerwil van wat men na lezing van zulke vragen misschien zou verwachten,

PHILIPS VAN MARNIX, Heer van *St. Aldegonde*, opgefeld, en in den jare 1569, voor de eerste maal, gedrukt. In dit werk, 't werk door geleerdheid en geestigheid uitmunt, worden de leerstellingen der Roomsche Kerk op eene vernuftige en scherpzinnige wijze wederlegd, onder schijn van dezelve te verdedigen. Hetzelve is bijzonderlijk tegen een' Fransch geleerde van dien tijd, met name HERVET, gerigt, die in een' brief, tot overtuiging der Hugenooten geschreven, dezen ter wederlegging van zijn geschrift had uitgedaagd. ALDEGONDE, namelijk, doet zijn werk voorkomen als behelzende eene nadere verklaring, uitbreiding en bevestiging van hetgeen door HERVET kortelijk was ter nedergefeld, en haalt, onder dien schijn, de gevoelens der Roomsche kerk, op de bitterste en hekelendste wijze, door. 't Geen verder dit werk bovenal merkwaardig maakt, is de zuiverheid van taal, de netheid, vloeibaarheid en gepaste sierlijkheid van stijl, waarin hetzelve geschreven is, en om welke het, hoezeer met latere prozafschriften niet gelijk te stellen, voor den tijd der vervaardiging den grootsten lof verdient.

Links boven: Uit de Beknopte Geschiedenis van Siegenbeek (uitgave 1827): Marnix van Sint Aldegonde.

Afbeelding rechtsboven: Uit Hofdijk's Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde (uitgave 1864): Marnix van Sint Aldegonde.

Uit het Handboek van W. Everts (uitgave 1890): Marnix van Sint Aldegonde.

van ZUYLEN. Zijn hekelschrift de *Byen-corf der H. Roomscher Kercke*, in 1569 uitgegeven, niet minder geestig van inkleeding dan vernuftig van vinding, is geschreven in een proza, dat datgene zijner tijdgenoten verre overtreft, ja waarvan men zeggen kan dat het zich zelfstandig en krachtig eene eigene baan brak, maar altijd in den gang der natuurlijke ontwikkeling, en op de eigen aardigheid onzer tale-zelf gegrond. MARNIX was niet alleen geleerd — hy was ook verstandig: daarom deed hy zijn voordeel met de kennis der oude schrijvers: hy zocht het niet in den vorm, in de beelden en cieraaden om die zonder oordeel over te nemen of ten minste niet te bootsen: hy zocht het in den geest dier geschriften en voedde en verfrischte er zijn geest mede, zonder het geweld te doen; hy las en bestudeerde Grieken en Romeinen, maar hy bleef Nederlander, en schreef, zoo al dat naar den Nederlandschen volksgeest zijn moest. Waar hy als dichter was, bewijst zijn *Wilhelmus-lied* waarschijnlijk in 1568 vervaardigd. Met warmte ontfaangen, ging het snel van mond tot mond, was twee eeuwen lang het nationaal lied des volks, en vuurde by de klank van trommen en trompetten menigen Nederlanders tot heldendaden aan.

3. In 't begin des volgenden jaars, te weten in 1569, verscheen zijn *Byencorf der H. Roomscher Kercke*, een werk, dat Marnix zelf, onder den titel van *Alvearion Romanum*, en den pseudoniem van *Jesuwald Pichhart*, in het Hoogduitsch vertaalde, en dat later ook in het Fransch en in het Engelsch werd overgezet.

De *Byencorf* is niets meer en niets minder dan een lasterschrift, bestemd om den alouden godsdienst, dien men zeker nog te diep ingeworteld achtte, door eene menigte, in vorm, ja, vernuftige, maar inderdaad al heel min wetenschappelijk gegronde, aantijgingen, in minachting te brengen, en tevens, „par ricochet”, den haat te voeden tegen die Spanjaards, „die — zoo luidt het in het eerste hoofdstuk — doch zijn de eerste geborene ende lieve kinderen der heyliger Roomscher Kereken.” „De scherts van Marnix, zegt Busken Huet, is de scherts van een haai. Zij laat twee rijen scherpegepunte tanden zien, en doet u geen oogenblik vergeten dat haar binnenste een kelder is waar de haat op fust ligt.” Diens oordeel over het „veelszins smake-looze en onhebbelijke” boek deelt eenigermate Dr. G. Kalf, die Marnix' grappen ook soms „van twijfelachtig allooi” en zijn spot „grof en ruw” noemt. Niet alleen de geschiedfeiten worden in den *Byencorf*, blijkbaar moedwillig en met boos opzet, verminkt en vervalscht, ook de aangehaalde en als bewijzen gebruikte getuigenissen der Heilige Vaders, der Conciliën en der godgeleerden zijn, met ongehoorde lichtzinnigheid en vaak tegen de bedoeling der schrijvers in, verwrongen en uitgelegd. Onder dit voorbehoud, erkennen wij, dat de Nederlandse

roept de schrijver van Everts' levensbericht, J.M.L. Keuller, van 1878 tot 1897 leraar van Rolduc, vooral het beeld op van de leraar bij wie in de klas veel gelezen werd, en die zijn leerlingen wist warm te maken 'voor de schoonheden der meesterstukken van de oude en nieuwe letterkunde'.⁶⁴

Er zijn ook nog enkele schrijftafelproducten van leraar Everts. Een cahier met aantekeningen over in de klas te behandelen gedichten van Horatius verraadt een grondige en systematische aanpak. Ook trof ik een blaadje aan met notities, kennelijk ten behoeve van een les, over het begin van de tekst van J.H. van der Palm's *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813, van 1816*. Everts wijst op parallellen met Cicero, op gebruik van retorische figuren en op de betekenis van bepaalde woorden, waarbij hij meestal verder uitweidt dan voor begrip van deze tekst nodig is.⁶⁵

Tenslotte staan we wat langer stil bij Everts' *Geschiedenis der Nederlandsche letteren; een handboek voor gymnasia en hogere burgerscholen*, voor het eerst verschenen - toen in twee losse delen - in 1868 en 1869.⁶⁶ De totstandkoming ervan kunnen we goed volgen in de briefwisseling van Everts met zijn Amsterdamse vriend, de literator en cultuurhistoricus, maar tevens uitgever en boekhandelaar J.A. Alberdingk Thijm.⁶⁷ Everts moest voor de vijfde- en zesdeklassers van de humaniora gezamenlijk een uur per week Nederlandse literatuurgeschiedenis geven. Hij gebruikte daarvoor 'een handboek van den (protestanten) schoolmeester Mulder uit Nijmegen, eene compilatie van prof. Jonckbloet en Snellaert'.⁶⁸ Ook maakte hij wel gebruik van een overzicht, geen schoolboek, van Thijm: *De la littérature néerlandaise à ses différentes époques* (1854). Maar het beviel Everts allemaal niet. Een moeilijkheid was, dat - in de woorden van Thijm - het hier ging om 'een wetenschap die om zoo te zeggen opgroeit met haar leeraren.' Dit laatste gold speciaal voor de middelnederlandse literatuur, waarvan veel pas in die tijd werd (her)ontdekt. Everts bleef voorlopig 'voortsukkelen'. Hij vertrouwde Thijm nog toe, dat hij les gaf aan 'jongelui, waarvan nauwelijks een kleine helft iets meer dan zeer middelmatig' was. De gebruikelijke klacht dus, ook toen al. Everts ging zich intenser met de Nederlandse literatuurgeschiedenis bezighouden, toen hij twee voor Rolduc bestemde toekomstige leraren, nog filosofiestudenten, moest helpen zich voor te bereiden op het staatsexamen Nederlands M.O., dat hun langs niet-academische weg lesbevoegdheid zou geven op de in aantocht zijnde HBS.⁶⁹ Hij bestelde nu bij Thijm onder andere W.J. Hofdijk, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde voor gymnasiën en zelf-onderzoek*.⁷⁰ De beide filosofen slaagden, maar Everts sukkelde voort. Zou ik Hofdijk misschien kunnen gebruiken, vroeg hij Thijm. Deze had de auteur geholpen, om ervoor te zorgen 'dat er geen antipapismen insloopen'. Nee, antwoordde Thijm, je zult zelf aan het werk moeten! En dat heeft hij uiteindelijk dan maar gedaan, vanaf begin 1865. De weinige beschikbare handboeken waren, om het grof samen

te vatten, of te uitvoerig, of te academisch, of te on-katholiek, of te Belgisch. Of te duur: 'Voor onze Limburgsche klein-burgers, die aan 't goedkoopste der Belgische boeken gewend zijn, is een boekdeel van 3,60 gulden een heel kapitaal'. Overigens was de keuze nog heel beperkt.

Everts vroeg herhaaldelijk, ook al voor hij aan zijn boek werkte, aan zijn vriend, hoe bepaalde literaire werken of schrijvers te beoordelen. 'Zeg mij eens wat is die *Max Havelaar* voor een boek? Of liever, wat is die schrijver voor een wezen?' Hij bewonderde zijn geest, talent en kordaatheid, maar... 'wat een troosteloze jacht op godloosheid, omverwerping van alle recht en gezag!' En als hij later stukken kopij opstuurde naar uitgever Thijm, vroeg hij hem steeds ze goed na te kijken en zo nodig bij te stellen: je moet niet toelaten 'dat ik Marnix te hoog prijs of te scherp geeselt, dat ik den opstand tegen Spanje te sterk afkeur of in zyne gevolgen te gelukkig noem.' Vooral over 'onze tijdgenooten ongeveer' voelde hij zich onzeker en vroeg hij zijn 'oordeelvellingen aan (Thijms) beter weten te toetsen'. 'Wat zal ik van Bilderdijk en diens tweede huwelijk zeggen?'⁷¹

Uiteraard steunde Everts niet alleen op Thijm. In zijn boek verwijst hij niet zelden naar autoriteiten als Jonckbloet, Van Vloten, Busken Huet, Witsen Geysbeek, Snellaert en anderen, soms ook om van een verschil van mening te doen blijken overigens. J.W.A. Jonckbloet was met zijn *Geschiedenis der Midden-Nederlandsche dichtkunst* de grondlegger van de moderne, systematische studie van de middelnederlandse letterkunde.⁷² Everts volgt in zijn behandeling hiervan, tot en met de rederijkers - samen een derde van zijn boek - grotendeels Jonckbloet's stramien, vaak ook zijn verklaringen en waarde-oordelen. Hij vroeg zich af, of Jonckbloet hierover niet gepikeerd zou zijn.⁷³ Maar uiteraard steunt zijn boek ook op eigen lectuur en oordeel. Hij bestelde bij zijn vriend de werken van Vondel in de uitgave van Van Lennep en las deze geheel door.⁷⁴ Ook was hij direct na kennisgeving met diens werk 'dol enthousiast' over Schaepman.⁷⁵

Het handboek van Everts is vijftig jaar lang de enige literatuurgeschiedenis voor schoolgebruik van een katholieke auteur geweest, schreef de literatuurhistoricus W.J.M.A. Asselbergs.⁷⁶ De Amsterdamse neerlandicus en Vondelkenner J.F.M. Sterck, leerling van Rolduc in 1870-1877, ging een stapje verder: 'Dit boekje, toen van groote beteekenis als eenige Katholieke letterkunde, heeft onze belangstelling (voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis) krachtig opgewekt.' Ook Jan Alberdingk Thijm, Everts' oud-leerling, zoon van zijn vriend, vond al meteen, dat Everts 'aan de katholieke zaak zulk eene groote dienst' had bewezen.⁷⁷

Hoe katholiek was dit boek? In de correspondentie met Thijm komt dit aspect als impuls tot de onderneming alleen zijdelings even ter sprake. Aan de andere kant wilde Everts het mogelijk maken dat zijn boek ook op niet-katholieke scholen zou worden gebruikt - wat ook gebeurd schijnt⁷⁸ - en legde hij Thijm daarom de vraag voor, of het niet wenselijk ware 'dat

men de al te strenge katholiciteit wat voor de deur liet'. Jammer genoeg is Thijm's reactie hierop niet bekend. Volgens Everts zelf heeft deze opstelling hem de klandizie gekost van het klein-seminarie van het bisdom 's-Hertogenbosch: 'Zoo iets die stijve Noordbrabanders weerhoudt, dan zal dit de vrijmoedigheid zijn, met welke stukken als 'van twee conincskinderen' enz. zijn opgenomen'; inderdaad, later blijkt dat men daar 'het prulleboekje van den protestantschen schoolmeester Mulder beter geschikt vindt voor de opleiding van aanstaande priesters'; men vond het 'onverdedigbaar (-) dat ik Vondels "Gedaanteveranderingen" niet erger gebrandmerkt had als "geene lectuur voor jongelieden" (-)'.⁷⁹

Everts geeft veel aandacht aan de middelnederlandse letterkunde en de positie van kerk en godsdienst daarin, maar hierin volgt hij de liberale, niet-katholieke Jonckbloet, al zet hij hier en daar accenten wat zwaarder aan. Hij waarschuwt de lezer bijvoorbeeld, dat hij kritiek op geestelijken in verband moet zien met de toenmalige maatschappij, die vóór alles toch één katholieke familie was. Hij ziet in de beginnende renaissance aanzetten voor kritiek op kerk en staat, die de deur open zetten voor voortkankerende zedeloosheid en nieuwe denkbeelden. Hij haalt enkele keren uit tegen het protestantisme, dat veel moois, ook in de literatuur, heeft weggedrukt. Protestantisme en renaissance hadden samengespannen om 'de laatste der middeleeuwsche dichtkunst te doen verdwijnen; zoo sneed men de gouden keten der volksoverleveringen af; zoo verloor onze letterkunde grootendeels haar nationaal karakter.' Bij bespreking van schrijvers echter is Everts altijd genuanceerd. Het genie van Marnix van St.-Aldegonde bijvoorbeeld bewondert hij zeer, maar hij maakt een voorbehoud voor zijn *Byencorf der H. Roomsche Kercke*, dat hij een lasterlijk geschrift vindt, zich hierbij beroepend op het gezag van niet-katholieken, de criticus en essayist Busken Huët en de literatuurhistoricus Gerrit Kalff.

In de tweede helft der negentiende eeuw grepen de katholieken in Nederland terug op de middeleeuwen, om aan te geven dat zij een oud en roemrijk verleden hadden; dat Nederland niet pas met het calvinisme en de opstand tegen Spanje een nationale start had gemaakt. Ook maakten zij duidelijk, dat bepaalde veelbezongen gebeurtenissen uit onze geschiedenis, de inname van Den Briel door de watergeuzen bijvoorbeeld, door de katholieken niet positief gewaardeerd konden worden. Anderzijds zagen daardoor protestanten in katholieken soms dubieuze vaderlanders.⁸⁰ Everts neemt in dezen geen uitgesproken positie in. Bij de bespreking van de vrede van Munster (1648) laat hij het oordeel of de opstand al of niet 'eenen meined, eenen roof, tegen de rechten van den wettigen vorst gepleegd' moesten worden genoemd, aan de lezer over. 'Men moge juichen of weenen', schrijft hij ook, 'de krachtsontwikkeling, het nieuwe leven, de verhoogde bloei van handel, wetenschap en kunst, die zich allerwege vertoonden, moeten elken rechtgeaarden Nederlander met vreugde vervullen.' Nauwelijks zijn de middeleeuwen en de renaissance gepasseerd, of Everts laat, grof gezegd,

de groot-Nederlandse en katholieke kijk op de geschiedenis voor wat die is, en volgt de gangbare, 'Hollandse' visie, die ook de visie is van het tijdschrift *De Gids* van Potgieter, Bakhuizen van den Brink en Busken Huet, schrijvers die hij hogelijk prijst. Terwijl hij voor zijn boek met *De Gids* bezig was, schreef hij Thijm: 'Let op wat ik zeg over De Gids. Verderop zal ik nog een woordje zeggen - in niet kwetsende bewoordingen - om hun uitgangspunten te brandmerken, want zonder dat zou de clergé - de redacteurs van het (magere) blad De Katholiek bv. - mij excommuniceren'.⁸¹ Dit 'brandmerken' viel achteraf erg mee: hij constateert slechts dat *De Gids* velen op politiek en godsdienstig gebied een ergernis was. Fel licht valt vooral op de Gouden Eeuw, ook als belangrijkste voorbeeld en inspiratie voor het nationale leven en de kunst. In de zeer uitvoerige behandeling van Vondel wijdt Everts natuurlijk wel veel woorden aan zijn overgang naar het katholicisme. Ook de door Thijm weer onder de publieke aandacht gebrachte Delftse pastoordichter Stalpart van der Wiele krijgt veel waardering. Over de door Everts hoog geschatte Hooft heet het, dat hij prachtige liefdesgedichten schreef, in welk genre hij 'zijn meester, in onze letterkunde, nog niet gevonden heeft'; 'Zoo men ten minste over het hoofd kan zien, dat er meer zinnelijk heiden-dom dan christelijke teergevoeligheid in die minneliederen doorstraalt', voegt hij er voorzichtig aan toe. Terloops wijzen op 'onkieschheden' hoeft in Everts' eeuw niet toegeschreven te worden aan diens katholiek geloof. Hem kan zeker geen angstige bekrompenheid aangewreven worden. Terwijl hij volstond met aan de bespreking van Vondels vertaling van Ovidius' *Metamorphoses* de opmerking toe te voegen: 'In onze minder eenvoudige eeuw, is dat evenwel geene lectuur voor jongelieden', veroordeelde in 1871 een gezaghebbend katholieke recensent een goedkope Vondel-uitgave van een katholieke uitgeverij vanwege het morele gehalte van een deel van Vondels werk, waarmee hij vooral de bruiloftsgedichten op het oog had.⁸²

Everts volgt de toen gangbare visie, dat na het hoogtepunt in de Gouden Eeuw het verval in de letteren intreedt, met evenwel de literaire reus Bilderdijk hoog uitstekend boven het laagland. Ook voor diens geestverwant Da Costa heeft hij grote bewondering. Maar natuurlijk ook voor Schaepman. De katholieke priester Broere (1803-1860) krijgt nauwelijks aandacht: hij noemt zelfs zijn destijds beroemde Dithyrambe op het Allerheiligste niet. Terwijl hij wel aandacht besteedt aan Belgische schrijvers, hoewel met mate, wordt Gezelle in slechts enkele, weinig specifieke woorden geprezen, wat te meer opvalt omdat vriend Thijm een groot bewonderaar van Gezelle was, en hem door publicaties bekendheid had gegeven.⁸³

Al met al: Everts handboek was duidelijk het boek van een katholiek, maar gematigd en genuanceerd, iedereen het zijne gevend. Ook een niet-katholieke geleerde recensent als J. van Vloten wist dit te waarderen.⁸⁴

De Leidse hoogleraar Matthias de Vries verweet de auteur in een persoonlijke brief, dat hij de gebloemleesde middelnederlandse teksten zonder toelichtingen had opgenomen, waardoor ze voor de meeste docenten niet

begrijpelijk waren, temeer omdat hij vele inmiddels fout gebleken lezingen onverbeterd had gelaten.⁸⁵ Everts was dan ook geen geleerde. De kritiek die zijn boek nogal eens kreeg, meteen al van Schaepman, die het overigens hemelhoog prees, ook vanwege zijn verdraagzaamheid, gold de opsommerigheid tegen het einde.⁸⁶ Everts voelde zich immers ten opzichte van zijn 'tijdgenooten ongeveer' het meest onzeker.⁸⁷ Het euvel, dat overigens in veel gelijksoortige handboeken voorkwam en -komt, bleef bestaan in de volgende drukken. Het boek is ook nooit radicaal bij de tijd gebracht. De vernieuwingen die vanaf de jaren 1880 het aanschijn van de literatuur veranderden, kwamen nauwelijks aan de orde, hoewel A.H. Geurts, die Nederlands had gestudeerd in Leiden en vanaf 1893 leraar was op Rolduc, de zesde druk (1901) bijwerkte 'tot op onze dagen'. In 1914 verscheen nog een zevende druk. Het zou de laatste zijn.

In het tijdschrift *Van onzen tijd* schreef C.R. de Klerk niet lang hierna: 'Mochten eindelijk sommige katholieke colleges hun laatste 'Dr. Everts' brengen op den brandstapel, bedenkende, dat wat onherroepelijk verouderd is niet meer mag worden herdrukt, vooral niet wanneer het zóó onzeker is of het werk óóit een eigen leven leefde.' Kort daarop deed *Van Onzen tijd* er nog een schepje bovenop door te schrijven, dat Everts als handboek-schrijver elke artistieke oorspronkelijkheid miste.⁸⁸ Blijkbaar heeft Willem Everts' neef, de classicus H.W.H. Everts, oud-leraar van Rolduc, met een boze brief aan het tijdschrift op deze harde oordelen gereageerd, want ik vond een antwoordbrief van De Klerk aan H. Everts. Hierin schrijft De Klerk dat hij op het seminarie Hageveld aan de hand van Everts' handboek zijn 'eerste litterair-historische opvoeding genoot', dat hij, 'na Geurts, werd uitgenodigd een "verbeterde" Everts samen te stellen', maar 'evenals Dr. Moller en zóóveel anderen (had) geweigerd'⁸⁹ Ik heb het handboek op boekenlijsten van Rolduc kunnen vinden tot en met die van 1919-1920, voor HBS en gymnasium. Het archiefmateriaal is niet compleet, maar kort daarop moet het ervan verdwenen zijn. Er waren intussen blijkbaar voldoende alternatieven op 'de Roomsche boekenmarkt'.⁹⁰

Everts schreef enkele tientallen gedichten, meest lichtvoetig en charmant, in elk geval niet van het hoogdravende soort dat de hierna nog ter sprake komende Ruyten gaarne wrocht. In een door hemzelf bijgehouden verzameling vinden we het oudste gedichtje, gedateerd december 1843, het aandoenlijk schoolse 'Aan de zanggodinnen'. Willem Everts was toen leerling van de vijfde klas. Het begint zo:

*'Gereed voor de eerste maal mijn' lier een toon te ontwringen,
Gevoelt mijn zwakke geest zijne onmagt in het zingen;
En werpt een smeekend oog, op u, o negental!'*⁹¹

Slechts enkele van zijn gedichten zijn gepubliceerd. Het schrijven ervan was voor hem meer een spel, en de meeste gedichten waren gelegenheidswerk. Publiceren was niet zozeer zijn bedoeling.⁹² Postuum werd zijn Legende van

Rolduc uit 1860 afgedrukt in *Rolduc. Schetsen en Herinneringen*.⁹³ Het vertelt in de toen gangbare ballade-vorm het stichtingsverhaal van Rolduc en verbindt dat met de actualiteit: 'Ook de oude broederliefde woont / Nog ongestoord daar binnen; / De deugd tracht er nog steeds den palm / Der wetenschap te winnen.' In genoemd boek staat ook, anoniem, het gedicht *De Duivelsberg* afgedrukt. Het is eveneens van Everts.⁹⁴

Veel van zijn brieven aan Thijm, tenslotte, zijn literaire meesterstukjes, waarin ernstige en speelse passages elkaar in een subtiel evenwicht houden.

A.H.M. Ruyten, 1880-1902

Alphons Ruyten werd geboren in 1855 te Roermond, waar hij ook de humaniora deed aan het bisschoppelijk college. Hier was hij leerling van Michaël Smiets, die we eerder al tegenkwamen als Rolducien. Later zou hij diens gedichten uitgeven. Na zijn priesterwijding in 1880 werd hij leraar van Rolduc. Hij gaf les in verscheidene vakken, waaronder Nederlands.⁹⁵

In 1888 verscheen bij Alberts te Kerkrade zijn schoolboekje *Stijlleer en poëtica*. In het voorwoord schrijft hij: 'Den leerling bij 't maken van opstellen een richtsnoer en voorbeelden; bij het lezen een begrip der verschillende kunstvormen in proza en poëzie, benevens een denkbeeld van den versbouw te geven - ziedaar het doel van dit werkje.' Het is ook op Rolduc gebruikt. Onder stijlleer wordt hier blijkbaar verstaan wat vanouds 'retorica' heette. Poëtica is

dan de pendant voor de poëzie. Het boekje steunt wat de begrippen betreft grotendeels nog op Demosthenes, Quintilianus, Cicero, Horatius en andere klassieke schrijvers, uit wier werk al vele generaties humaniora-leerlingen deze zaken hadden opgestoken. Maar bijna alle voorbeelden die het boekje geeft zijn ontleend aan de Nederlandse literatuur. De leerlingen konden uit Multatuli's *Max Havelaar* leren hoe een oosterse dageraad, uit een stuk van Schaepman hoe een gewone zonsopgang beschreven kan worden, uit een gedicht van Ten Kate hoe een climax wordt opgebouwd. De auteur, nog geheel aanhanger van de klassieke traditie van de 'wedijverende navolging'

A.H.M. Ruyten.

van grote schrijvers, bekend voluit niets te moeten hebben van ‘de moderne richting’, waarmee hij de Tachtigers bedoelt. De ‘zoo hoog geroemde dichtertelijke vrijheid (kan) tot bandeloosheid overslaan. En wanneer was bandeloosheid ooit schoon?’ Schoonheid en waarheid moest een gedicht uitstralen, en deze twee gingen samen.

Ruyten publiceerde talrijke verzen, gebruik makend van alle middelen die hij in zijn boekje heeft opgesomd. Schaepman, Da Costa en Broere, die hij ‘onze katholieke Da Costa’ noemde, waren zijn voorbeelden. Maar vooral ook Bilderdijk, de dichter voor wie, grofweg gezegd, poëzie vooral ‘uitboezeming’ van gevoel was, maar wel in geijkte dichtertelijke taal. Ruyten gaf in 1888, met ‘opheldering en aantekeningen’, diens Het waarachtig Goed uit, een lang gedicht uit 1812, over de ijdelheid van alle leven en driften, eindigend met de woorden: ‘Heil den dag dan van ’t verscheiden! / Dag des levens uit de dood!’ Bilderdijk stierf pas in 1831. Ruytens overvloedige uitleg en commentaar is gelardeerd met goedkeurende uitroepen, als bijvoorbeeld: ‘Wat heerlijke schakeering in deze kleurenmengeling!’ Zelf gaf Ruyten in ronkende declameertaal, getooid met uitroepetekens, veel gelegenhedsgedichten uit, vooral in het verderop nog ter sprake komende tijdschrift *Utile Dulci*, bijvoorbeeld Neerland’s Zege-lied naar aanleiding van het verslaan van de opstandelingen op het Nederlands-Indische eiland Lombok⁹⁶, een Welkomstgroet, bij gelegenheid van een bezoek van prinses Wilhelmina en haar moeder koningin Emma aan Limburg⁹⁷ en verschillende gedichten op en rond de Tweede Boerenoorlog in Zuid-Afrika (1899-1902), die in Nederland veel emoties losmaakte. En natuurlijk over Rolduc. Een hoogtepunt hiervan was wel *Rolduc. Dramatisch gedicht in drie bedrijven*, uitgevoerd bij de prijsuitreiking van 1900, en uitgegeven door Alberts in Kerkrade. Een van Ruytens minder snorkende gedichten is *De Schoonste Kroon*.⁹⁸ Rolduc wordt erin aangesproken en voorgesteld als een moeder, zittend op een troon (Rolducs mooie situering); haar over de hele wereld uitzwerpende zonen smeden door hun werk voor haar een kroon: ‘Wat gij als zwakke kiem in harten hebt gezaaid, / Schiet op, bot uit en bloeit, wordt ver van u gemaaid / Door duizenden, die u in later, rijper jaren / de dankbre erinnering in ’t warme hart bewaren. / Een troon schonk u natuur - / *hun* hand smeedt u een *kroon*: / Rolduc, uw hoogste prijs! / Rolduc, uw edelst schoon!’ In Ruyten klopte een warm hart voor Rolduc. Met Corten was hij auteur van het monumentale boek *Rolduc in woord en beeld*.⁹⁹

Hij publiceerde verder nog een geannoteerde uitgave van Da Costa’s gedicht *Vijf en twintig Jaren* (1840), verzorgde, zoals wij al zagen, de uitgave van de gedichten van Michaël Smiets en stelde samen met de Roermondse leraar H. Bartels een tweedelige *Bloemlezing uit de Nederlandsche dichters en prozaschrijvers* samen, die ook op Rolduc gebruikt is.¹⁰⁰ We komen op Ruyten nog terug bij de behandeling van het tijdschrift *Utile Dulci*.

NEDERLANDSE LETTEREN IN HET CULTURELE LEVEN

In zijn herinneringen aan zijn Rolducse tijd (1870-1877) schreef de al genoemde J.F.M. Sterck uit Amsterdam: 'En naast het aesthetische schoonheidsgevoel wordt ook het litteraire voortdurend verzorgd: voordrachten, tooneelopvoeringen, letterkundige oefeningen, alles wordt aangewend om den geest der studenten te verheffen en te veredelen. Een jongmensch moet al van een buitengewone stompzinnigheid en botheid van geest zijn, indien hij voor zijn later leven uit zijn Rolducsche periode althans niet eenig aesthetische ontwikkeling mededraagt. De herinneringen aan de leerzame tooneeluitvoeringen behoeven niet te worden opgehaald; jaarlijksch worden ze nog in de aula gegeven.'¹⁰¹ We zullen hieronder proberen er iets van in het zicht te krijgen. Op een goede school, zeker een kostschool, diende inderdaad de literaire vorming niet beperkt te blijven tot de lessen in de klas. Toneelspelen en declameren behoorden ook tot de kernactiviteiten van de humaniora.

Prijsuitreikingen

Na afloop van de examens werd het schooljaar afgesloten met de plechtige prijsuitreiking, aan de beste leerlingen van elk vak in elke klas. Onderlinge wedijver en beloning speelden in het onderwijs als pedagogisch middel een grote rol. Openbare prijsuitreikingen, met vaste rituelen, hadden al eeuwen lang plaats op Latijnse scholen, seminaries en jezuïetencolleges en dergelijke. Ook op Franse scholen vonden dergelijke ceremonies plaats.¹⁰² De pompa eromheen kon natuurlijk verschillen. De prijzen waren in het algemeen boeken. Jammer genoeg weten we niet welke boeken op Rolduc uitgereikt zijn. De bijeenkomsten werden voorgezeten door de hoogste autoriteit van de school, in het geval van Rolduc was dat de bisschop, en werden gelardeerd met voordracht, muziek en soms toneel. De teksten van voordrachten en toespraken moesten in principe door leerlingen geschreven zijn.

De oudste gegevens die we over Rolducse prijsuitreikingen hebben gevonden, zijn de programma's van de voordrachten, de muziek en het toneel, die in 1839 en volgende jaren werden afgedrukt in de brochures met het onderwijsprogramma.¹⁰³ In die jaren werd aangevangen met een 'discours philosophique', waarschijnlijk te houden in het Latijn, zoals op de stedelijke scholen gebruikelijk was. Verder volgde er declamatie van verschillende gedichten, voornamelijk fabels. Er werd geen woord Nederlands gehoord vóór 1843, toen een 'fable hollandaise', getiteld De Hoed, werd gedeclameerd. In 1839 werd ook toneel gespeeld: *De ongemakken van het in aanzien staan*, van Jean Antoine Du Cerceau s.j.¹⁰⁴

De prijsuitreiking van 1854 stond in het teken van het 25-jarig priesterfeest van directeur Peters. In de krant *Onafhankelyke der Provincie Limburg* van 31 augustus 1854 staat een kort verslag van deze plechtigheid, 'waarop beurtelings vier kweekelingen in schoone neder- en hoogduitsche, fransche

en latijnsche gedichten den lof van Rolduc en zynen bestierder uitspraken.' Een Frans toneelstukje, *De schoenlapper en de rijkaard*, 'door acht kweekelingen uitgevoerd, vervrolykte aengenaem de achtbare vergadering'.¹⁰⁵

Uit de jaren 1857 tot en met 1868 kennen we alle voorgedragen teksten uit gedrukte boekjes met (in het Frans) als titel: 'Rolduc. Plechtige prijsuitreiking. Schooljaar Dichtstukjes, geschreven door de leerlingen en voorgedragen in tegenwoordigheid van ...' (de bisschop, soms vergezeld door een andere hoogwaardigheidsbekleder).¹⁰⁶ Begonnen wordt nu altijd met een 'bouquet', een welkomstdiggedicht, altijd in het Frans, waarmee een leerling zich tot de bisschop, eventueel tot een andere eregast of feesteling richt, waarna hij deze een tuiltje bloemen aanreikt. Deze vederlichte, speelse gedichten zouden, in strijd met de aankondiging in de titel, in die jaren allemaal van Everts' hand zijn.¹⁰⁷ Daarna volgen een Latijns, Frans, Duits, en een Nederlands gedicht. In de latere jaren komt er nog wel eens een Grieks gedicht bij, of wordt in plaats van een gedicht een stukje proza voorgedragen. De voorgedragen teksten stonden niet zozeer in het teken van hoge literaire kunst, als wel in dat van de eigen werkzaamheid van leerlingen. De leerlingen moesten immers zelf gedichten kunnen maken, vertalen of bewerken.

Deze opzet werd gehandhaafd tot in de twintigste eeuw, in ieder geval op katholieke instellingen; de stedelijke gymnasia schaften de prijsuitreiking in het algemeen in de tweede helft van de negentiende eeuw af. Over de jaren na 1868 vonden we in het Rolducse archief nog - met grote leemtes - tekstboekjes tot en met 1909.¹⁰⁸ De mededeling dat de gedichten eigen werk waren van leerlingen, is dan verdwenen. Het is mij niet duidelijk, vanaf wanneer de zittingen van de prijsuitreikingen losgekoppeld zijn van examenzittingen. Zeker moet dat voor de hoogste-klassers al vanaf de invoering van de centraal geregelde eindexamens het geval geweest zijn.

Lève, Rolduc, ton front radieux!

Iedere oud-Rolducien kent het lied met deze aanhef, waarvan de tekst van onbekende herkomst is. De oudste vindplaats dateert van 1908.¹⁰⁹ Het lied past in een literaire traditie met Rolduc als onderwerp, die in de romantische negentiende eeuw op gang gekomen is. De lange geschiedenis der abdij en de eerbiedwaardige ouderdom van de kerk en overige abdijsgebouwen waren hiervoor een vruchtbare voedingsbodem en boden volop kansen voor het ontwikkelen van een eigen identiteit en beeldvorming naar buiten. Sterck wist het al: de sfeer van de kerk en de crypte versterkte 'de neiging tot M.E. Romantisme'.¹¹⁰ Peters, in zijn *Adieu Rolduc*, het afscheidslied der abiturienten¹¹¹, en ook anderen gebruikten nadien het Frans. Everts zette de traditie voornamelijk voort in het Nederlands.

Prijsuitreikingen en andere feestelijkheden waren bij uitstek gelegenheden om het Rolducse register open te zetten. Bij de prijsuitreiking van 1861 werd Everts' *De Legende van Rolduc* voorgedragen, dat als volgt begint:

'In Vlaandren, waar de Schelde bruist, / Woonde, in een enge kluiuze, / De vrome priester Adelbert, / Een man uit eedlen huize.// 't Was zomer, 't was een vroege stond, / 't Begon eerst pas te dagen, / En reeds had Aelbert God den Heer / 't Misoffer opgedragen.' In 1863 was de Nederlandse bijdrage bij de prijsuitreiking het gedicht: *De Twee Engelen*; twee engelen, genaamd *Deugd en Wijsheid*, vestigen zich op Gods bevel op aarde en kiezen daarvoor het mooiste plekje uit...bij de Worm; daar werd later dan ook de abdij gesticht. Twee jaar later werd *Het weêrgevonden Paradijs* voorgedragen: 'Ja! 't Eden is, helaas! Aan Adams kroost ontnomen', maar het nieuwe paradijs is... Rolduc: 'gij dat waart der ziele vaderland, / Dat mij een lusthof strekte, een Paradijs, een Eden!' In 1867 werd het gehoor vergast op *Maledicta Pensio*. Eene episode uit de geschiedenis van Rolduc (*Annales Rodenses, ad annum 1656*): 'Het kettersch oproer, als een bergstroom, / Zijn dijk doorbrekend met geweld, / Had, met 't aloud geloof, in 't Noorden, / Ook 't oud gezag ter neer geveld'; kettters begeren Rolducs bezittingen, nemen de weigerende abt gevangen, de koorheren wankelen, maar nee, men weigert uiteindelijk het aangeboden pensioen. Toen in 1868 het *Derde Rolduc* zijn 25-jarig jubileum vierde, stond het hele voordrachtprogramma van de prijsuitreiking in het teken van Rolduc. Na het 'bouquet' *L'Ange de Rolduc* ('Ik zag hem, ik zag hem, op wieken van vuur, / Opvliegen ten hemel, / De engel die het lot van Rolduc bestiert') bestond de Nederlandse bijdrage uit *De Duivelsberg*, een gedicht van Everts. De aankondiging op de tekstboekjes, dat de teksten van de hand van leerlingen waren, blijkt ook hier niet geheel naar waarheid.

Op 11 augustus 1891 feestte Rolduc ter ere van het 40-jarig priesterschap van zijn directeur. Bij de prijsuitreiking was zelfs de pauselijke inter-nuntius aanwezig. Na een cantate op het priesterschap, met tekst van Ruyten - 'Heil dezen jubeldag! Heil dezer jubelstonde!' - en muziek van Pothast¹¹², werd ook nog uit volle borst een Jubellied aangeheven: 'Stijg, jubellied! Juich, jonglingschare! / Klink' vrij en blij uw' feestakkoord, / Langs Rolduc's heuveln, groene dalen, / Zoover zijn fiere tinne gloort' enzovoort. Ongetwijfeld ook een tekst van Ruyten. Een nieuw hoogtepunt was de dag van 9 augustus 1893. Er waren maar liefst drie aanleidingen om te feesten: Everts was 25 jaar directeur, het *Derde Rolduc* bestond vijftig jaar en een ingrijpende renovatie van kerk en krocht was voltooid. Dit alles werd zeer feestelijk gevierd.¹¹³ Uiteraard hief men weer een Jubellied aan, waarin de 'genius der landshistorie' zweeft om (Rolducs) tinnen en toren-trans', en nog veel meer. 's Avonds werd in de aula, 'vol pracht en praal en ridderlijkheid der middeleeuwen', *Rolduc* van Ruyten opgevoerd, met intermezzos van muziek van Pothast. Het volgende jaar droeg 'mr. George van Poppel', student filosofie, bij de prijsuitreiking een eigen gedicht voor: *De Johannesklok van Rolduc*.

In het archief berusten dozen vol handgeschreven, vaak gekalligraferde en verluchte gedichten uit de negentiende en begin twintigste eeuw,

meest betrekking hebbende op Rolducse feesten. Een groot aantal past in de Lève-Rolductraditie.¹¹⁴

Hierbij moeten we het laten. Volledigheid is niet nagestreefd. Het eeuwfeest van 1904 zal ongetwijfeld een toppunt zijn van het Rolduc-gevoel in proza en poëzie. De Rolducse leraar H. Wismans zal zich nog ontpoppen als een bard van Rolduc¹¹⁵ en *Utile Dulci* zal de traditie ook nog voortzetten, maar daarna lijkt zij weg te ebben.¹¹⁶

Utile Dulci

Op 17 februari 1894 verscheen bij Alberts te Kerkrade het proefnummer van een nieuw tijdschrift, *Utile Dulci*, het nuttige verenigd met het aangename, naar een woord van Horatius. Het blad wilde 'onze ontwikkelde jongelui' - van Rolduc, maar ook van andere scholen - wekelijks een uurtje lectuur in de vier moderne schooltalen verschaffen. Het nummer bevat behalve een mededeling over 'Doel en Plan' onder meer een nogal zwaar op de hand zijnd stukje over 'zedebederf en goddeloosheid', helaas zonder concrete voorbeelden te noemen. Het viertalige blad, geredigeerd door leraren van Rolduc - maar er worden geen namen genoemd - heeft ruim tien jaar bestaan.¹¹⁷ De inhoud was lang niet uitsluitend van literaire aard; ook de actualiteit van over de hele wereld, geschiedenis, politiek, godsdienst, devotie, zogenaamde gemengde berichten en nog veel meer komen aan de orde. Men kan ervan uitgaan, dat de stukken over en uit de Nederlandse literatuur die in het blad verschenen, minstens iets te maken hadden met de smaak en de opvattingen van (de) Rolducse leraren.

Ruyten is lange tijd dominant aanwezig als poëtisch chroniqueur, maar ook met artikelen. In een polemisch stuk verwijt hij de literatuurhistoricus

Titelpagina van het tijdschrift *Utile Dulci* (RAL, archief Derde Rolduc, inv.nrs. 1120-1125).

2^e Jaargang. N°. 1. Zaterdag 2 Maart 1895.

Prijs per Jaargang franco per post f 2.— Voor België 2.25 Voor Duitschland 2.90 De overige landen der postconventie . 3.25	Dit blad verschijnt elken Zaterdag, onder de vacantie om de veertien dagen. Uitgave van N. ALBERTS, Kerkrade.	Prijs der Advertentiën: Van 1—10 regels f 0.75 Elke regel meer 0.05 Groote letters naar plaatsruimte.
---	--	--

De Godsmuur.
(Ingezonden door een Student.)

Rossen brieschen, wagens rommelen;
Ach, de vijand naakt de steen!
„Wil een muur rondom ons bouwen!”
Klinkt der vrome moeder lied.
Random in de hutten vallen.

Jan te Winkel, hoogleraar te Amsterdam, te weinig kennis te hebben van het katholieke karakter van bepaalde middelnederlandse literaire werken. Hij schrijft juichend over katholieke dichters als Schaezman en Broere. Ook andere scribenten uiten zich in dezelfde geest. Als dichter zien we ook L.J. van den Goor, een van degenen die Everts voorbereid had voor het examen M.O.-Nederlands in 1865, leraar op Rolduc van 1868 tot 1892, G. van Poppel, ook leraar op Rolduc (1902-1911), en leerling (1888-1896)/oudleerling Matthieu Schoenmaekers optreden.

Veel aandacht wordt geschonken aan Vondel en aan Thijm. Ook aan andere negentiende-eeuwers, met dien verstande dat de UD-ers zeer afwijzend stonden - zoals de meeste katholieken toen nog trouwens - tegenover de 'mannen van tachtig', die zorgden voor een inhoudelijke en vormtechnische vernieuwing van onze literatuur. *Utile Dulci* noemde hen 'woordkunstmakers', hun taal 'mooidoenerig' en hun geestelijke bagage ofwel nihil ofwel goddeloos en onfatsoenlijk. 'Wie als Katholiek een uurtje verkwikking en genot wil zoeken in poëzie, behoeft zich niet als gast aan te melden op den modernen Nederlandschen Helicon', verzuchtte Ruyten. Multatuli wordt tegen wil en dank gewaardeerd, soms wegens zijn *Max Havelaar*, soms wegens zijn briljante stijl in het algemeen, maar inhoudelijk stelde hij toch niets voor. Ruyten verwerpt 'het burgerlijk drama' van zijn dagen: het onthult alleen het lelijke, slechte en liederlijke van de mens en zoekt de poëzie niet. Nee, dan Racine, Corneille en Vondel! We zien hier duidelijk oude en nieuwe literatuuropvattingen botsen.

Vanaf 1902 komt er een begin van kentering. Is het toevallig dat Ruyten dat jaar van Rolduc vertrok? Hij publiceerde overigens nog wel in het blad. Uit een artikel in het conservatieve tijdschrift *De Katholiek* van de hand van A.N. Mutsaers, die schoorvoetend althans enige verdiensten toeschrijft aan de tachtigers, maar ook klaagt, dat men 'in onzen prozaïschen tijd van steenkooldamp en machinerieën, mathesis en examens' te haastig was voor het ontwikkelen van 'den letterkundigen smaak', wordt met instemming geciteerd. Mutsaers verzuchtte ook nog: 'Gelukkig is er nog onderwijs waar men de oude en nieuwe klassieken bestudeert, voorgelicht door eene grondige poëtica, waar men vooral de ouden beschouwt als de groote voorbeelden en leiders, waar men ook om vaardigheden te verwerken in 't hanteeren van taal en gevoel voor prosodie en vorm, verzen maakt in 't Latijn en in de moedertaal. Maar dit wordt meer en meer uitzondering. Men is te haastig tegenwoordig (-)' In dezelfde tijd ging de redactie auteurs van en rond het katholieke tijdschrift *Van onzen tijd* aan het woord laten, zoals Eduard Brom, 'woordkunstenaar' en 'taalmusicus' genoemd, Albertine (Steenhof-) Smulders, die kort tevoren nog gebrek aan eerbied voor het Allerheiligste was verweten (dat komt ervan als je school gegaan hebt bij de Tachtigers!), Maria Viola, Marie Koenen en anderen. *Van onzen tijd* (1900-1920) wilde een eigentijdse katholieke literatuur bevorderen, met gebruikmaking van de verworvenheden van de 'moderneren'; de kunst, en

dus ook de katholieke letterkunde, moest op een persoonlijke manier uiting geven aan persoonlijke gevoelens en allereerst schoonheid scheppen en juist daardoor stichtend en leerzaam zijn. Er verschenen positieve stukken in over de Tachtigers. Door hun eis van echt doorvoelde beeldspraak hadden zij een einde gemaakt aan de heerschappij der geijkte retorica en poëtiëk, en aan het aaneenrijgen van ontleende beeldspraak. *Utile Dulci* nam nu ook gedichten van Kloos en Verwey op. En van Gezelle. Maar evengoed nog oubolligheden van pater Bernard van Meurs s.j.

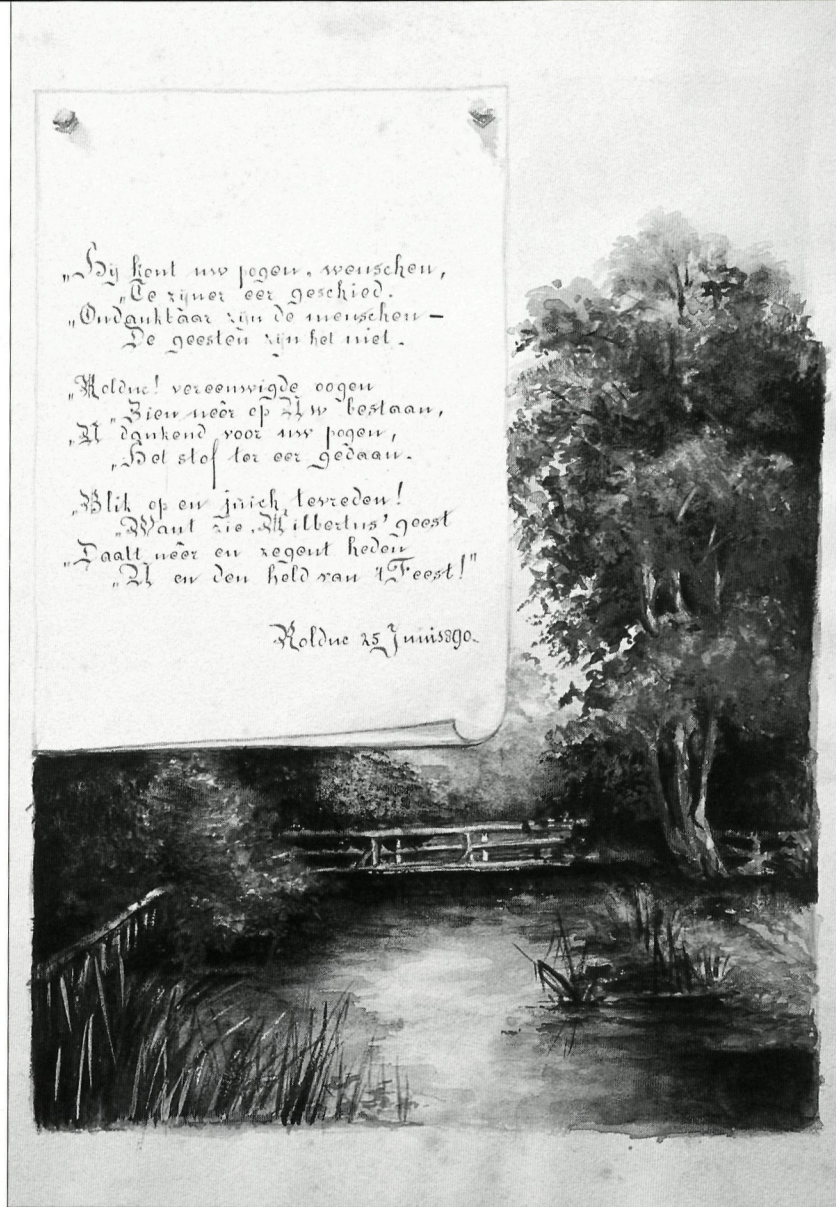
Uit het voorgaande kan niet zonder meer geconcludeerd worden, dat Rolduc in opvattingen over literatuur achterliep: het liep keurig in de pas van katholiek Nederland.¹¹⁸ *Utile Dulci* werd niet door iedereen met gejuich ontvangen. In de *Limburger Koerier* van 17 maart 1893 schreef zekere Pierre Bonvin erover: 'Dit blad voldoet lang niet aan het snorkende, groot-sche doel'; de inhoud is onbenullig, 'doch genoeg over deze zoetigheid'. Over de mate van verspreiding van het blad valt niets te zeggen.

Voordracht en toneel

Voordracht, 'die nuttige en noodige oefening om vrij en gemakkelijk te leeren spreken', aldus, wederom, Sterck,¹¹⁹ stond niet alleen op het program van de lessen Nederlands en bijzondere gelegenheden. Er was - van welk tot welk jaar is mij niet bekend - een vast declamatieeur op zondagmiddag in de aula.¹²⁰ Karel Alberdingk Thijm (op Rolduc 1875-1878) beschreef later als Lodewijk van Deyssel zo'n sessie in zijn Rolducsche roman *De Kleine Republiek* (1889): 'Met warme hoofden en koude handen zaten de jongens, die móesten, in een bank, voor-aan, bij den kathedr. Een voor een klommen ze d'r in, stonden met de kleine bovenlijfjes boven den hoogen rand, vatten met de zwetende handen den rand beet, maakten een begin-buiging, schuchter met verschietende oogblikken, zeiden den titel van hun stukje, begonnen met beverige stemmen, wachtten dan even, zich bedenkend, stotterden, keken naar de zoldering, of rammelden het vers af, schijn-bedaard met de er bijhoorende armgebaren, stijf als poppenkastpoppen.' Karel zelf won een keer een prijs met Lafontaine's *Le lion et le rat*.¹²¹ Het voordragen bij de prijsuitreikingen is al eerder aan de orde geweest. Natuurlijk werd eveneens op directeursfeesten gedeclameerd. Het declameren was in de negentiende eeuw een geliefkoosde bezigheid, niet alleen op scholen, maar ook in huishoudelijke en andere kringen. Veel gedichten werden daar ook op geschreven.¹²²

Zoals gebruikelijk op internaten en Latijnse scholen, had ook Rolduc een stevige toneeltraditie.¹²³ Er waren traditionele dagen voor toneelopvoeringen. De belangrijkste waren zondag Laetare (dit is Mi-Carême oftewel Halfvasten) en 25 november, het feestdag van de patrones van de filosofiestudenten. 'De aanstaande St. Catharina dat is de feestdag der Philosophen, dan is er comédie en alles vol op!' schreef de eerste-jaars filosoof Willem Everts op 22 november 1845 aan zijn ouders.¹²⁴ Dit zullen ook in het Vierde

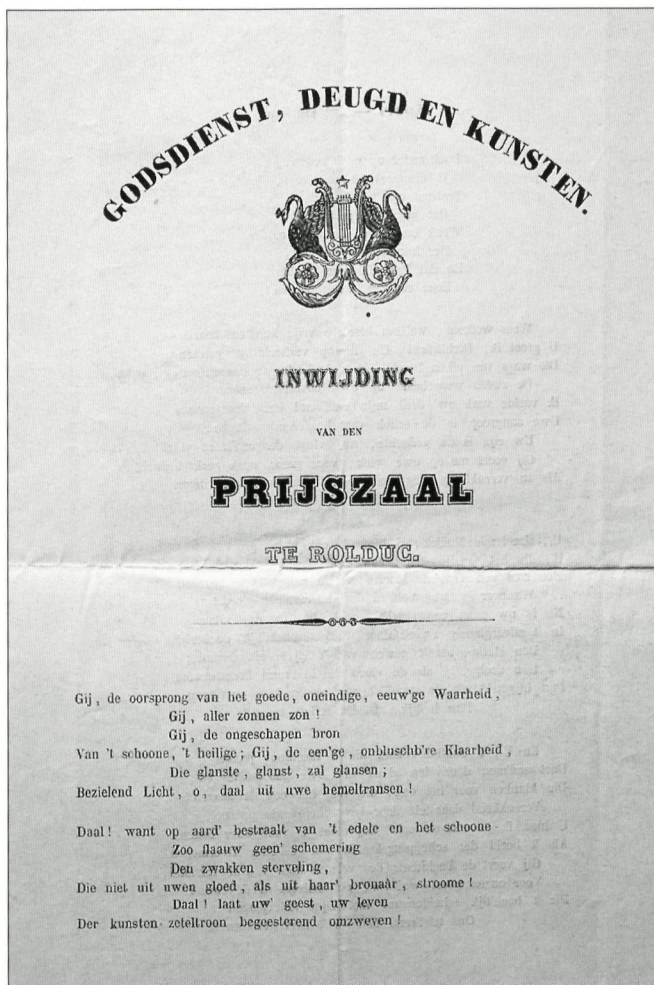
Slot van een gedicht,
voorgedragen op het
directeursfeest van
1890. Dit fraaie
document zal na de
voordracht aan
directeur Everts
overhandigd zijn
(RAL, archief Derde
Rolduc, inv.nr. 1068,
doos 3).

"Dy kent uw jegen, weuschen,
"De zijner eer geschied.
"Ondankbaar van de menschen -
"De geesten zijn het miel.
"Helduc! vereenigde oogen
"Zien meer op Hw bestaan,
"Al dankend voor uw jegen,
"Het stof ter eer gedaan.
"Blik op uw jnich, tevreden!
"Want zie, H ilbertus' geest
"Daalt meer en regout heden
"Al en den held van 't Feest!"

Helduc 25 Junis 89.

Rolduc dé toneeldagen blijven.¹²⁵ Daarnaast waren ook de prijsuitreiking en het directeursfeest gelegenheden om de kothurnen aan te trekken, evengoed om muziek uit te voeren overigens. De Rolducse 'annalisten' Pothast en Raeven¹²⁶ maken verscheidene jaren melding van toneel op een zondagavond eind januari of begin februari - enkele keren op Maria Lichtmis, 2 februari - ter gelegenheid van de 'Proclamation des places' of 'Aflezing der plaatsen van de composities'. Deze terminologie herinnert aan de tijd waarin nog geen cijfer rapporten bestonden, maar ieders prestaties in een rangorde werden geplaatst, van beter naar slechter. Volgens instructies van directeur Everts inzake de 'Compositions (grote proefwerken) Examen Final', helaas ongedateerd, werden de eerste composities van het schooljaar gehouden in de tweede volle week van januari. Aan de uitslagen hiervan werd blijkbaar een feestje verbonden.¹²⁷

Aanvang van het gedicht van Willem Everts dat voorge-dragen werd bij de opening van de nieuwe aula in 1848 (RAL, archief Derde Rolduc, inv.nr. 1380).

1920, het jaar waarna het eerste jaarboek verscheen - Molière met zes stukken, in totaal 22 maal geheel of gedeeltelijk gespeeld, en Racine, wiens *Athalie*, met muziek van Pothast, geheel of gedeeltelijk zeven maal werd opgevoerd. Maar ook Schillers *Wilhelm Tell* is zeven maal gespeeld. Het repertoire bestond echter niet alleen uit klassieke hoogvliegers. Stukken van bijvoorbeeld Eugène Labiche, toch geen klassieke schrijver te noemen, mochten zich zeer verheugen in de gunst van de Rolducse tonelisten: tien maal opgevoerd.¹³¹

Maar ik moet mij hier richten op stukken uit de Nederlandse literatuur. Bij de prijsuitreiking in 1847 komt Rhijnvis Feith ten tonele, met een 'dialogo ontleend aan' zijn treurspel *Thirsa of de zege van den godsdienst* (1784). De stof van dit stuk is het verhaal van 2 Makkabeëën 7, over de marteldood omwille van het geloof van zeven gebroeders en hun moeder,

Voordracht en toneelspel vonden tot kort na de Luikse tijd vaak plaats in de kerk. Pothast sprak daar schande van: Le Médecin malgré lui notabene, met een jongen in een vrouwenrol, met vrouwenkleren aan!¹²⁸ Daarna werd in de Salle Académique gespeeld, de aan het voorplein, tegenover de hoofdingang gelegen aula. Deze werd in 1848 in gebruik genomen, een tot aula omgebouwde oude stal en schuur aan het voorplein, tegenover de kerk. Bij deze gelegenheid werd het gedicht *Godsdienst, Deugd en Kunsten* van Willem Everts gedeclameerd.¹²⁹

Er zijn nogal wat getuigenissen van oud-leerlingen over het toneel op Rolduc. Van Frans Zoetmulder bijvoorbeeld, Rolducien in de jaren 1868-1873: er werd 'duchtig comédie gespeeld. Met minder dan de Franse klassieken en Vondel deden we het niet'.¹³⁰ Dit laatste is voor bestrijding vatbaar. Er werd inderdaad wel veel Frans toneel gespeeld. Kampioenen waren - ik heb dit nagegaan tot

ook zonder Feith al een zeer pathetische tekst. Op zondag Laetare van het jaar 1872 werd voor het eerst een drama van Vondel opgevoerd. Het betrof *Joseph in Dothan*, met reien op muziek van Pothast. Hetzelfde stuk was weer te zien op het directeursfeest in 1884, maar op donderdag 17 november 1887, de 300ste geboortedag van Vondel, die op nationale schaal gevierd werd, noteerde Pothast in zijn journaal knorrig: 'Rolduc ne fait rien'. Vondel beleefde in het laatste kwart van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw een soort wedergeboorte, vooral bij het katholieke volksdeel, dat hem inzette 'voor strategische en emancipatorische doeleinden'.¹³² In de krant *Het Centrum* van 20 maart 1915 poneerde L.C. Michels (leraar op Rolduc in 1913-1916): de katholieke scholen hebben voor een revival van Vondels spelen een grote rol gespeeld. Op het Derde Rolduc echter waren tot dan toe, en werden tot 1920, alleen *Joseph in Dothan* (1872, 1884, 1904, 1910) en *Lucifer* (1907, 1915) gespeeld. Wel was in 1913 uit het werk van Vondel gedeclameerd.¹³³

Veel meer Nederlandse literatuur was er niet op Rolducse planken. Ik vind gewag gemaakt van een opvoering (1904) van het blijspel *De Roode Sander* van de Amsterdamse sigarenfabrikant Justus van Maurik, later vooral bekend door zijn schetsen en verhalen over het Amsterdamse volksleven. Opmerkelijk is de opvoering (1914) van het bijbelse drama *Gekruisigd* van de priester J. Frencken, leraar Nederlands aan het klein-seminarie van het bisdom Breda, die met dit en andere stukken een bijdrage leverde aan de vernieuwing van de katholieke letteren.¹³⁴

Hier houdt, tot 1920, het directe contact van het Rolducse toneel met de Nederlandse letterkunde op.

TOT BESLUIT

In het voorgaande hebben we als het ware een glimp kunnen opvangen van de geboorte van het vak Nederlands. Voorzover we de inhoud en praktijk van het onderwijs op het Tweede en Derde Rolduc in het vizier hebben gekregen, blijkt dit helemaal te passen in het beeld dat de geraadpleegde literatuur geeft van het voorgezet onderwijs in de negentiende eeuw. Rolduc liep niet voorop met het invoeren van het vak Nederlands, maar bleef ook niet achter, en inhoudelijk maakte het vak de ook elders waar te nemen ontwikkelingen door.¹³⁵ Op weinig uitzonderingen na in het begin, waren de gebruikte schoolboeken van Noord-Nederlandse herkomst.

Zoals op andere scholen, en vooral internaten, werd op Rolduc volop gedeclameerd en toneel gespeeld, bij prijsuitreikingen, op feesten en bij andere gelegenheden. Ook hierin deed Rolduc goed mee, maar was het niet uitzonderlijk. Het toneelrepertoire was niet opvallend of vernieuwend. Het bisschoppelijk college van Roermond was Rolduc bijvoorbeeld lang vóór met het spelen van Vondel.¹³⁶

En toch, oud-leerlingen die herinneringen aan hun school te boek stelden, gaven opvallend vaak hoog op van het Rolducse toneel. Archiefmateriaal wijst ook uit, dat er veel werd opgetreden. Ook beschikte Rolduc vanaf 1848 over een voor die tijd goede toneelzaal. En het had een groot voordeel boven de meeste andere scholen, namelijk de aanwezigheid van twee jaargangen filosofiestudenten, die volwassener waren, langer konden blijven meedoen en ook, op Sint Kathrien, zelf een stuk speelden en/of optraden met een luchtig toneelprogramma. Schillings ziet, in zijn overzicht van het toneel in Limburg, Rolduc als een belangrijk brandpunt en spreekt over 'grote bloei' in het eerste kwart van de twintigste eeuw, te danken aan de leiding van de Rolducse heren E. Ribbergh en H. Wismans.¹³⁷

Onderwijs staat of valt met de kwaliteit van de leraren. Uiteraard weten we hier niet zo erg veel over. Het pleit in ieder geval voor Peters en Everts dat zij, zoals we zagen, contacten onderhielden met gezaghebbende geleerden van buiten Rolduc, Peters met J.B. David, Everts met Alberdingk Thijm en vele anderen. Beiden waren lid van het Leuvense Tael- en Letterlievend Genootschap der Katholieke Hoogeschool onder de zinspreuk 'Met Tyd en Vlyt', en Everts ook van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Everts was de eerste katholiek die het aandurfde een handboek voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis te schrijven. Hij was de motor achter de oprichting op Rolduc van de eerste en lange tijd enige katholieke HBS met vijfjarige cursus. Hierin lag Rolduc dus duidelijk vóór. Publicaties op onderwijsgebied van Ruyten, hoe conservatief ze ook waren, en de uitgave van *Utile Dulci* wijzen op een voor dergelijke activiteiten gunstig klimaat op het aloude Rolduc.

En toch, het komt mij voor, dat het meest typisch Rolducse dat we op onze tocht door het negentiende-eeuwse Rolduc zijn tegengekomen, bestaat uit de grote, en ook gecultiveerde, liefde en interesse voor Rolduc zelf, de plaats waar het staat, de gebouwen waarin het leefde, de geschiedenis ervan die er nog zichtbaar en voelbaar was. Deze liefde en interesse hebben geleid tot een opvallend grote oogst aan proza en poëzie over en rond Rolduc.¹³⁸

- Noten
- 1 Dit artikel steunt vooral op het archief van het Derde Rolduc, dat berust in het Rijksarchief Limburg te Maastricht; zie R. de la Haye, *Inventaris van de Archieven en Collecties van de Onderwijsinstellingen van het 'derde' Rolduc (1699) 1843-1946 (1975)*; Inventaris nummer 17.23 (2002) (in het vervolg: RAL, Archief Derde Rolduc). Ik dank de archiefmedewerkers te Maastricht voor hun hulpvaardigheid. Voor de eerste examens HBS en gymnasium van Rolduciens: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nrs. 1073 en 592. In 1874 was L.A.J. Keuller de enige kandidaat; tijdens het schriftelijk examen (opstel) in de bibliotheek waren er drie toezichhouders: twee brevierende priester-leraren en de burge-meester, lid van de commissie van toezicht, die de rozenkrans bad. Literatuurgeschiedenis werd mondeling geëxamineerd door een provinciale commissie in Maastricht; daar werd Keuller ondervraagd door ... zijn directeur, W. Everts; 'Wat hebt ge gelezen?' 'Max Havelaar'. (L.A.J. Keuller, *De stichting der Hoogere Burgerschool te Rolduc, gezien met het oog van den eersten leerling*, in: Rolduc's Jaarboek 2 (1922) 67-74).
 - 2 F. Sassen, *Rolduc van 1843 tot 1943. Geschiedenis ener eeuw*, in: J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948, 45-87, 49.
 - 3 H.W.H.E[verts], *Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters*, in: Rolduc's Jaarboek 8 (1928) 3-17; het programma in het begin in: [Anoniem, maar zeker van H.H.J. Peters, de latere directeur van Rolduc], *Normaalschool van Rolduc. Oorsprong, Voortgang, Lage van het gesticht*, in: *De Middelaer of Bijdragen ter bevordering van Tael, Onderwys en Geschiedenis 1 (1840-1841)* 83-92.
 - 4 Sassen, *Rolduc 1843-1943*, 60.
 - 5 Zie de *Bevel-brief* d.d. 26 augustus 1831 van Mgr. Van Bommel inzake de oprichting van zijn klein-seminarie, in: Rolduc's Jaarboek 21 (1941) 197-199.
 - 6 J. Roelevink, *Het Babel van de geleerden. Latijn in het Nederlandse universitaire onderwijs van de achttiende en de negentiende eeuw*, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1989-1990* (Leiden 1991) 33-43.
 - 7 Over het onderwijsbestel zie M. de Vroede, *Onderwijs en opvoeding in de Zuidelijke Nederlanden 1794-1814* en H.C. de Wolf, *Onderwijs en opvoeding in de Noordelijke Nederlanden 1813-circa 1840*, in D.P.Blok e.a. (red.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 11, Bussum 1983, 60-67 en 107-116; H.W. Fortgens, *Schola Latina. Uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs*, Zwolle 1958; I.J. Brugmans (red.), *Honderd vijftig jaren arbeid op het onderwijsterrein, 1836-1961*, Groningen 1961; P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, Assen-Amsterdam 1987; K. Mandemakers, *HBS en gymnasium*, Amsterdam 1996; N.L. Dodde, *'Een speurtocht naar samenhang'. Het rijksschooltoezicht van 1801 tot 2001*, Den Haag 2001.
 - 8 M. Siegenbeek, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, Haarlem 1827.
 - 9 Over de begintijd van de neerlandistiek: G.J. Vis, *23 september 1797 (-)*, in: M.A. Schenkeveld - Van der Dussen (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen 1993, 395-402; J.W. de Vries, *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. Twee eeuwen neerlandistiek*, Hilversum 1997; J.J. Kloek, *'Niet als een bepaald vak van onderwijs'. Het schoolonderwijs in de Nederlandse letterkunde vóór het schoolonderwijs in de Nederlandse letterkunde*, in: *Nederlandse Letterkunde 3 (1998)* 214-224; G.J. Vis, *De instelling van het professoraat en de eerste generatie hoogleraren*, in: idem, 225-234.
 - 10 Zie noot 5.

- 11 De 4de klas; op een Latijnse school heetten de klassen achtereenvolgens: kleine figuur, grote figuur, grammatica, syntaxis, poesis en retorica; op Rolduc vond ik alleen de laatste twee namen gebruikt (poésie, rhétorique); gewoonlijk gebruikte men er rangtelwoorden, van 6 naar 1 (om verwarring te voorkomen gebruik ik de hedendaagse telling, van 1 naar 6). Van Bommel bedoelde met de lagere cursus de eerste vier, met de hogere de laatste twee klassen.
- 12 Ch. de Clercq, *Rolduc, son abbaye, ses religieux, son séminaire (1661-1860)*, Kerkrade 1975, hoofdstuk X; dezelfde, *Het Luikse Rolduc en zijn leraren*, in: Rolduc's Jaarboek 37 (1957) 63-87; over Van Bommels onderwijsactiviteiten ook: A.F. Manning, *De betekenis van C.R.A. van Bommel voor de Noordelijke Nederlanden*, Utrecht-Antwerpen 1956, passim.
- 13 K.J. Derks, *Het jezuïetencollege in het verleden*, in: Studïën 67 II (1935) 3-23.
- 14 E. Janssen, *Mgr. Van Bommel en de bijzondere colleges in Zuid-Nederland*, in: A. van Rijswijck e.a. (samenst.), *Historische opstellen over Roermond en omgeving*, Roermond 1951, 338.
- 15 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 582; het programma van 1831-1832 en een uittreksel uit dat van 1840-1841 in De Clercq, *Rolduc* (1975) 119*-127*.
- 16 De meeste geraadpleegde bronnen zijn in het Frans; citaten geef ik echter in het algemeen weer in vertaling.
- 17 A.D. Leeman en A.C. Braet, *Klassieke retorica*, Groningen 1987, 118-123.
- 18 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 484, schooljaar 1854-1855.
- 19 J. A. Terbruggen, *Nederduytsche spraek-konst ten gebruyke der schoolen*, 1e druk 1815, 5de 1826; zelf zag ik de 2de druk, Amsterdam 1817; de auteur, geboortig van Utrecht, was onderwijzer in Antwerpen en overleed in 1819 (De Clercq, *Rolduc* (1975) 289); in bibliografische gegevens ook wel: ter Bruggen.
- 20 Over de spellingkwestie: zie *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 11, 276; meer over Peters: zie verderop in dit artikel.
- 21 J. David, *Nederduytsche Spraekkonst*; ik zag de 3de druk van deel 1 (Mechelen 1836) en de 2e druk van deel 2 (Mechelen 1837)
- 22 Siegenbeek hield Joannes Dekens voor de schrijver van de *Dietsche Doctrinale* en Claes Willems voor de auteur van *Der Minnen Loep (Beknopte geschiedenis)*, welke toeschrijvingen nu niet meer gelden. De Clercq (*Rolduc*, 1975) noemt N. de Clerck een 'chroniqueur'; bedoeld zal zijn Nicolaes de Clerck, Delftenaar, boekhandelaar en geschiedschrijver, gestorven 1623 (zie E.O.G. Haitsma Mulier/G.A.C. van der Lem, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland*, Den Haag 1990, 93-94). Over van Van Straelen zegt De Clercq, dat hij in de 16de eeuw burgemeester van Antwerpen was (*Rolduc*, 1975); zie over hem het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl.2, Brussel 1966, 834-835.
- 23 De Clercq, *Rolduc* (1975) 289; het moet de hoogleraar L.G. Visscher betreffen, maar welke van zijn publicaties, is niet duidelijk; mijn citaat is uit zijn driedelige *Bloemlezing uit de beste schriften der Nederlandsche dichters van de 13de tot en met de 18de eeuw*, dl. 1, Brussel 1820, Inleiding; Alberdingk Thijm schrijft later aan Everts: 'Ook uit den rommel van prof. Visscher is (nog wel iets) te visschen (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1617, 11.11.61).
- 24 *Projet d' Organisation des Examens*, circa 1847, RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 581.
- 25 H.J. de Vos, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden. Een historisch-kritisch overzicht van de methoden bij de studie van de moedertaal in het middelbaar onderwijs sedert het begin van de 19de eeuw*, 2 delen, Turnhout 1939, dl.1, 168.

- 26 Een boek met deze titel heb ik niet gevonden. De leraar van de vijfde klas humaniora (poésie) was toen Jean Joseph Nyssen (De Clercq, *Rolduc* (1975) 291); in 1842 verscheen zijn schoolboek *Essai de poétique*; het begint met de vraag: 'Wat is literatuur?' Antwoord: 'het geheel van literaire geschriften die bedoeld zijn om gevoel voor het schone te wekken, of, wat hetzelfde is, die rechtstreeks de verbeelding en de gevoeligheid opwekken'; waarschijnlijk is dit boek op Rolduc niet klassikaal gebruikt.
- 27 Ik zag een door Fl. Légluse herziene uitgave, Bruxelles 1842.
- 28 Ik zag van de *Historia Graecorum et Romanorum Litteraria Henrici Weytingh, ad usum scholarum Belgii accommodata* de 2de druk, Mechelen 1840.
- 29 Zie bv. J. Broecker, *Histoire de la Littérature*, afd. 1. Littérature Hébraïque (ik zag de uitgave [1877]).
- 30 E[verts], *Peters*.
- 31 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 582; de groepering tot drie onderdelen is van mij ('taalbeheersing' is een te hulp geroepen anachronisme).
- 32 Ik zag van Weilands spraakkunst een uitgave 'ten dienste der scholen', Dordrecht 1838; over Petrus Weiland: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl.10, Leiden 1937, 1160-1162.
- 33 Ik zag de 4de druk van het eerste stuk (over de woordgronding, dit is: de verbuiging, vervoeging, afleidingen en samenstellingen van woorden), Leiden-Deventer-Groningen 1827.
- 34 J. Kinker was van 1817 tot 1830 hoogleraar Nederlands en geschiedenis in Luik; over versleer publiceerde hij: *Proeve eener Hollandsche Prosodia, oordeelkundig gegrond op, en door het gehoor getoetst aan de uitspraak onzer taal, door het beschaafde gedeelte onzer natie, en toegepast op het rythmus en metrum der Ouden, in zoo verre beiden in onze Hollandsche dichtkunde zouden kunnen worden ingevoerd*, Amsterdam 1810-1813; zie over hem *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl.4, Leiden 1918.
- 35 Een zgn. brievenboek, met honderden modellen van brieven voor allerlei gelegenheden aan allerlei soorten relaties, 'om, met behulp der Nederduitsche taal, de jeugd door het vertalen van geschikte en uitgezochte voorbeelden, tot de kennis van den Franschen Briefstijl op te leiden'; ik zag de 5de druk, Leiden 1865.
- 36 Van Siegenbeek's tamelijk lijvige boek uit 1826 verscheen een zeer verkorte versie: *Schets van de beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van den hoogleraar Matthijs Siegenbeek* door N. Anslin, Haarlem 1828; misschien werd dit boekje gebruikt.
- 37 D. Ouwersloot en A.J. Lastdrager, *Bloemen van Nederlandsche dichtkunst voor de jeugd*, Amsterdam 1826; ik zag de 2de druk, 1834.
- 38 Over de Cours Spéciaux/Institut: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 588: anno 1850; Sassen, *Rolduc*, 49; A.H. Kooyker, *Mengelingen ten dienste der Nederlandsche jeugd ontleend uit de Geschiedenis en Natuurlijke Historie en Redekunde*, waarvan ik de 2de druk zag, Tiel 1823, een onbenullig boekje, met onder elk door Kooyker naverteld verhaaltje enkele vragen.
- 39 Smiets bedoelt te zeggen, dat er drie mogelijke beslissingen zijn: je wordt bevorderd, je moet doubleren of je moet vertrekken.
- 40 'passeeren: slagen; *Uit oude brieven*, in: Rolduc's Jaarboek 9 (1929) 74-76.
- 41 Zie noot 24.
- 42 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 588: anno 1850.

- 43 Jacques Amyot, een 16de-eeuws Frans schrijver.
- 44 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 587: 1848-1849.
- 45 P.J.A. Nissen, *Van katholieke letterkunde naar letterkunde (ook voor katholieken) in Limburg*, in: E. Henau en T. van den Hoogen (red.), *Van katholiek Limburg naar katholieken in Limburg*, Heerlen 1988, 145-217; *Dichtwerken van wijlen Dr. Michaël Smiets, verzameld en met een levensschets van den dichter uitgegeven door A.H.M. Ruyten*, Roermond 1887.
- 46 In brief aan J.A. Alberdingk Thijm d.d. 17 maart 1859 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr.1615).
- 47 De Vos, *Moedertaalonderwijs*, dl. 1, 101-102; naast H. Kern, *Handleiding bij het onderwijs der Nederlandsche taal* (ik zag de 2de druk, Krommenie 1863) werd een spraakkunst van Bosch gebruikt (niet gezien).
- 48 [Anoniem] *Merkwaardige verhalen en voorbeelden ten dienste van de katholieke jeugd* (ik zag de 6e druk, Tilburg 1879); de korte vrome verhalen worden elk besloten door een in enkele dichtregels geformuleerde moraal. [Anoniem] *Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers en dichters van Hooft en Vondel tot op onze dagen*, 's-Hertogenbosch 1857.
- 49 Althans *waarschijnlijk* dit jaar (het zit vastgeplakt aan een gedateerd HBS-program), RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 435.
- 50 J. Broeckaert, *Le guide du jeune littérateur* (een 2-delige uitgave gezien: Bruxelles 1881; het bevat de 'préceptes' van zowel de poëzie als de retorica, alsmede algemene literatuurgeschiedenis); H. van den Es, *Letterkunde der Grieken en Romeinen*, Groningen 1867, is een pil van 336 dicht bedrukte bladzijden; J. Broeckaert, *Résumé de l'histoire générale de la littérature* (een boek met deze titel niet gevonden, wel van dezelfde auteur een *Histoire de la littérature* [ik zag een uitgave Bruxelles, 1877, en Bruxelles-Paris z.j., welk laatste exemplaar blijkens enkele stevige hanenpoten bezit geweest is van 'M. de Wit, Rolduc' (leerling in 1877-1883).
- 51 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 590.
- 52 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 587.
- 53 Zie bv. A. Bartels, *75 jaar middelbaar onderwijs. 1863-1938*, Groningen-Batavia 1947, 200 en volgende; A. van Rijswijk, *Liberalen en clericalen in hun strijd rond het bisschoppelijk college te Roermond*, in: *Historische Opstellen over Roermond*, 369-470, 394-395.
- 54 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 435 t/m 450.
- 55 J.M.L. Keuller, *Levensbericht van Mgr. Dr. W. Everts*, overdruk uit de *Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1904-1905*, Leiden 1905 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1497); als algemene voertaal werd het Frans op Rolduc afgeschafte in 1912, zie: J. Lenders en L. Augustus, *Où sont les neiges d'antan?*, in: *Rolduc's Jaarboek 39 (1959) 58-63*.
- 56 Damen, *Rolduc 1843-1943*, 160-194.
- 57 *Poésies latines de feu Mgr. H.H.J. Peters*, Maastricht 1856 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1164) met een (anonieme) levensbeschrijving en de lijkrede van de hand van zijn opvolger, A.L. Jansen; zie over Peters en *De Middelaer*: P.A.M. Geurts, *H.H.J. Peters, leraar te Rolduc, en het tijdschrift De Middelaer (1840-1843)*, in: *Maaslands Melange (Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, deel 14)*, Maastricht 1990, 245-261.

- 58 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1067.
- 59 Zie behalve het in noot 56 genoemde boek: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1068, doos 2.
- 60 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1329; E[verts], *Peters*.
- 61 Damen, *Rolduc 1843-1943*, 35.
- 62 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1257.
- 63 Zie noot 52.
- 64 Zie noot 55.
- 65 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1270 (Horatius) en 1269.
- 66 Ik maakte gebruik van de 4de, herziene, druk (1890), maar kon later constateren dat de passages waarnaar ik in de volgende regels refereer, al in de eerste uitgave aanwezig waren. De bijzonderheden van het verhaal over de totstandkoming van het boek zijn, tenzij anders vermeld, ontleend aan: P.A.M. Geurts, *Hoe het eerste katholiek handboek voor literatuurgeschiedenis in Nederland tot stand kwam*, in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en kerkgeschiedenis in Limburg* (Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, nr. 9), Maastricht 1986, 280-294.
- 67 Over hun relatie zie F. Sassen, *Thijm en Everts*, in: *De Beiaard 5 II* (1920) 186-206; brieven van Everts aan Thijm: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1615 en (overgetypt) 1616; brieven Thijm aan Everts (voorzover niet verdonkeremaand door zoon Jan Alberdingk Thijm): Katholiek Documentatie-Centrum te Nijmegen en (overgetypt) RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr.1617.
- 68 G.C. Mulder, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Arnhem 1855; 2de druk, door mij gezien, 1859 of zijn *Leerboek voor de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1856); W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Midden-Nederlandsche dichtkunst*, 3 dln. (1851-1855); F.A. Snellaert, *Schets eener geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1850). Laatstgenoemde werd door Anton van Duinkerken (*Nicolaus van Milst*, Utrecht-Antwerpen 1949, 86) genoemd 'den anti-clericalen Snellaert'.
- 69 Het waren J.H. Claessen en P. van den Goor; zij behaalden in 1864 de MO-akte Frans, in 1865 de MO-akte Nederlands (Sassen, *Rolduc*, 52).
- 70 1853; ik zag de 2de druk, Amsterdam 1864.
- 71 De laatste vijf citaten uit brieven van Everts aan Thijm achtereenvolgens d.d. 26.01.65, 29.12.63, 10.02.68, 18.05.69 en 03.07.68.
- 72 3 delen, Amsterdam 1851-1855; F.P. van Oostrom, *Jonckbloet. De grondlegger*, in: *Literatuur 6* (1989) 325-328.
- 73 Everts aan Thijm d.d. 31.03.68.
- 74 In 12 delen (1855-1869); Everts aan Thijm 04.01.62; Thijm (met enige overdrijving!) aan Everts 12.07.62: 'Ik ben recht blij dat gij allen zoo in Uw schik zijt met Vondel. Ik verheug mij dat ik de eer heb gehad hem te Rolduc te introduceeren.'; Everts aan Thijm 20.02.68.
- 75 Everts aan Thijm 10.02.69.
- 76 W.J.M.A. Asselbergs, *Het tijdperk der vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde*, 's-Hertogenbosch-Antwerpen-Brussel [1952] 21; zo drukte ook Schaeppman zich uit, in een brief aan Everts d.d. 30.11.70 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1336).

- 77 J.F.M. Sterck, *Iets uit de Rolduc'sche jaren van Alfons Ariëns*, in: Rolduc's Jaarboek 9 (1929) 54-57; brief Thijm jr. aan Everts d.d. St. Aloysius (21 juni) 1869 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1284).
- 78 Everts aan Thijm 27.10.71.
- 79 Everts aan Thijm 31.03.68, 27.10.71, 06.11.71.
- 80 Over deze materie: A. van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving*, Hilversum 2002.
- 81 Everts aan Thijm (de geciteerde passage in het Frans) 18.05.69.
- 82 M. Sanders, *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940*, Nijmegen 2002, 79-82.
- 83 Zie G. Brom, *De roem van Gezelle*, in: Dietsche Warande en Belfort 1949 nr. 9, 545-613, 545 en volgende.
- 84 J. van Vloten, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, in: De Taal- en Letterbode 1 (1870) 179-188.
- 85 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1370.
- 86 Schaezman in *De Tijd* van 28 september 1869; Everts aan Thijm, 21.03.69.
- 87 Everts aan Thijm 16.01.69 en 18.05.69.
- 88 Jaargang. 16, (1915-1916) 107 en 149; over het karakter van dit tijdschrift, dat doet begrijpen dat juist van hieruit 'Everts' onder vuur genomen werd, zie de paragraaf over *Utile dulci* in dit artikel.
- 89 Brief De Klerk aan H. Everts d.d. 11.12.1915 (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1498); de latere neerlandicus en Vondel-hoogleraar B.H. Molkenboer (geb. 1873) had zich in zijn Hageveldse leerjaren al eerder geërgerd aan het 'vervelende, machtspreukige boek van Everts' (*Gedenkboek uitgegeven bij het eeuwfeest van het seminarie Hageveld 1817-2 mei-1917*, Voorhout 1917, 168).
- 90 Everts heeft plaats gemaakt voor *Stemmen van verre en dichtbij* van de Tilburgse frater J.L. Horsten (gymnasium) en het *Handboek der geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde* van J. Mooy (HBS); de term 'Roomsche boekenmarkt' ontleen ik aan de bespreking van het boek van Mooy door J.F.M. Sterck in *Van onzen tijd* 16 (1915-16) 561-563.
- 91 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1372; voor gedichten van hem zie ook inv.nrs. 1371 en 1373.
- 92 Keuller, *Levensbericht*.
- 93 Samenstelling H. van Rode (d.i. de Rolducse leraar H. Wismans), Amsterdam-Rotterdam 1916, 10-12.
- 94 Eerder, mét auteursnaam, gepubliceerd in het tijdschrift *Bloemkrans. Taal- en letterkundige studiën voor katholieke jongelieden* 2 (1884) 129-131; het heeft hier als ondertitel: 'Eene legende uit den tijd der stichting van Rolduc 1106'; een kleine bloemlezing in *In memoriam Mgr. Dr. W. Everts*, [1900] (een exemplaar in RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1610).
- 95 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 468 en 469.
- 96 *Utile dulci* 07.12.94.
- 97 *Utile duci* 10.05.95.
- 98 Van Rode, *Rolduc*, 137-138.

- 99 *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der Abdij en der Onderwijsinrichtingen bewerkt ten voordeele der Abdijkerk door Dr. R. Corten, directeur der scholen van Rolduc, voortgezet van 1893 door A.H.M. Ruyten, leraar, Kerkrade 1902; het is te beschouwen als gedenkboek met het oog op het achtste eeuwfeest (1904). Corten volgde in 1893 Everts op als directeur.*
- 100 Resp. Kerkrade z.j.; Roermond 1887; 's-Hertogenbosch 1891 en 1897 (2de druk).
- 101 J.F.M. Sterck, *Voor vijftig jaar*, in: Rolduc's Jaarboek 2 (1922) 62-66.
- 102 Over prijsuitreikingen: J. Spoelder, *Prijsboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse scholen in Noord-Nederland, circa 1585-1876 (-)*, Amsterdam-Maarsse 2000.
- 103 Het betreft de brochures over de jaren 1839-1850 (in die van 1849 ontbreken de gegevens over de prijsuitreiking), RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 588 en 582.
- 104 *Les incommodités de la Grandeur*, Du Cerceau (1670-1730) schreef o.a. toneelstukken voor de jezuïetencolleges.
- 105 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1103.
- 106 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nrs. 758 t/m 770; 1146.
- 107 J. Alberdingk Thijm s.j., *Bouquets*, in: Rolduc's Jaarboek 6 (1926) 59-60 en 7 (1927) 80-82, waar alle teksten worden afgedrukt; deze Thijm, zoon van Everts' vriend, was leerling van Rolduc in de jaren 1859-1865.
- 108 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 731, 770, 1146, 1151; programma's uit verspreide jaren van de periode 1865-1915: inv.nr. 755.
- 109 Lenders en Augustus, *Où sont les neiges*.
- 110 Sterck, *De Rolduc'sche jaren van Alfons Ariëns*.
- 111 Dat deze liedtekst van Peters is, lezen we in de 'Annales de Rolduc' van Pothast (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, onder 1844). B.A. Pothast woonde als leerling, leraar en emeritus op Rolduc van 1839 tot 1898; behalve de Annales de Rolduc liet hij ook (andere) autobiografische geschriften na; hij was koördirigent en een vruchtbaar componist: welke oud-Rolducien herinnert zich niet zijn Passie-muziek? Over hem: L. Spronck, *Bernard Pothast [1824-1904]*, in: G. Jansen (red.), *Sittardse Cultuurdragers 1299-1999*, Sittard 1999, 126-147.
- 112 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073).
- 113 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1276.
- 114 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1068.
- 115 Zie bijvoorbeeld zijn gedicht Ailbertus' Rustplaats, in Van Rode, *Rolduc*, 78-79.
- 116 In het archief (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1072) berust een getypte en een geschreven tekst van een declamatorium van Jacques Schreurs: *Roda, hoek- en wijsteen van ons erf*, geschreven bij gelegenheid van het 850-jarig bestaan van Rolduc (1954); het past in de traditie, maar is van de hand van een 'buitenstaander'; de bijbehorende muziek van Herman Strategier is niet gevonden.
- 117 UD berust in RAL, Archief Derde Rolduc, onder inv.nr. 1120 t/m 1125 (niet volledig).
- 118 Zie ook Sanders, *Spiegelend venster*, hoofdstuk 3.
- 119 J.F.M. Sterck, *Rolduc'sche herinneringen*, in: Rolduc's Jaarboek 17 (1937) 97-101.
- 120 J.G., *De oude en de nieuwe aula van Rolduc*, in: Rolduc's Jaarboek 15 (1935) 77-83; in 1904 nog gebruikelijk (RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1076).
- 121 H.G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deysse tot 1890*, Amsterdam 1997, 166-167 (hieruit ook het citaat).

- 122 Zie W. van den Berg, 'Lulofs publiceert *De declamatie; of de kunst van declameren of reciteren*', in Schenkeveld-Van der Dussen (zie noot 9), 473-478.
- 123 Zie bv. L. van den Boogerd, *Het jezuïetendrama in de Nederlanden*, Groningen 1961; M.C.A. van der Heijden, *Was het internaat een broedplaats van cultuur? Een terreinverkenning*, in: Kostschool ... een les voor het leven?, 's-Hertogenbosch 1991; de gegevens over Rolduc zijn geput uit RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 164, 167, 169, 582, 588, 731, 755, 1150, 1151, 1073 en 1074-1076.1073 (ik sta er niet voor in dat deze bronnen samen een volledig beeld geven).
- 124 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1255.
- 125 C.Th.H. Reul e.a. (red.), *Het vierde Rolduc 1946-1971. Geschiedenis van een klein-seminarie*, Kerkrade 1983, 126-127.
- 126 W.J.H. Raeven, leraar van Rolduc 1882-1895; 1899-1914.
- 127 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 145; het College Katwijk kende in de jaren veertig van de 19de eeuw in het eerste semester geregeld een vrije dinsdag: dag der proclamatie (P. Begheyn en H. Tromp, *Katwijk 1831-1981*, 1981, 64).
- 128 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1073, 11-12.
- 129 Het gedicht: RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1380.
- 130 Fr. Zoetmulder, 1868-1873, in: Rolduc's Jaarboek 4 (1924) 93-98; het waren vooral de leraren Menten en Corten die de leiding hadden, schreef hij. J.E.H. Menten (leraar van Rolduc 1859-1885) schreef ook zelf een stuk: *De twee broeders of eene Venetiaansche vendetta*. Drama in drie bedrijven. Bekroond in den Prijskamp van het Gentsche Davidfonds, Gent 1882 (exemplaar in RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr. 1163).
- 131 Zie ook L.W. Wijnen, *Van La Sainte Cathérine en Sint Kathrien*, in: Rolduc's Jaarboek 42 (1962) 94-104, die ook meedeelt, dat de laatste toneelvoering in het Frans op Rolduc plaats vond in 1922, met Molière's *Le malade imaginaire*.
- 132 Sanders, *Spiegelend venster*, 72.
- 133 Het onvoltooide Constantijn de Groote,; dit ter gelegenheid van het zestiende eeuwfeest van het Edict van Milaan, waarbij keizer Constantijn het christendom in het Romeinse rijk legaliseerde.
- 134 Zie M.C.A. van der Heijden, *Brabant krijgt literair een eigen stem*, in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt (red.), *Geschiedenis van Noord-Brabant*, dl. 2, Amsterdam-Meppel 1996, 398-399.
- 135 Zie met name De Vos, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*.
- 136 Van Rijswijk, *Liberalen en clericalen*, 443; over toneel op school zie ook Van der Heijden, *Het internaat een broedplaats van cultuur?* en de daar genoemde gedenkboeken e.d van scholen, waaraan nog toe te voegen: *Gedenkboek uitgegeven bij het eeuwfeest van het seminarie Hageveld 1817-2 mei-1917*, Voorhout 1917; C. Sloots, *Haga Mariana. Bisschoppelijk College Weert 1648-1948*; P. de Raadt, *Herinnering aan de feestelijke bijeenkomst (op) Noorthelij*, z.pl. 1855.
- 137 H. Schillings, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw*, Assen-Amsterdam 1976 (Maaslandse Monografieën nr. 23), 65-66.
- 138 Aan het eind gekomen van dit artikel wil ik mijn dank betuigen aan dr. A.E.M. Janssen te Nijmegen voor enkele waardevolle aanwijzingen op bibliografisch terrein.